

Historical-Sociological Analysis of Revolutionary Institution Building in the Iranian Economy: A Comparative Study of Six Institutions of the 1980s

Alireza Haddadi

Assistant Professor, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding author).

Email: arhaddadi@atu.ac.ir

 0000-0002-6774-9337

Mohammadreza Dadgostar

University of Tehran, Tehran, Iran

Email: smrdadgostar@ut.ac.ir

Abstract

The Islamic Revolution of Iran is considered an emerging phenomenon in the modern era. Exiting the revolutionary situation and establishing alternative values required the idea of institution-building. Revolutionary institutions, as a new form of institution active in the field of public policy-making and governance of post-revolutionary Iran, were influenced by various variables in their establishment. The present article examines the historical conditions of the establishment of revolutionary economic institutions in Iran after the Islamic Revolution in the 1980s. The aim of the article is to identify the causal conditions and historical contexts affecting the formation of these institutions and to explain the institutional logic governing their establishment. The research focused on six revolutionary economic institutions, including the Mostazafan Foundation, the Housing Foundation, Construction Jihad, the Islamic Economic Organization of Iran, the Executive Headquarters of the Imam's Decree, and the Imam Khomeini Relief Committee. The research method is comparative-qualitative and based on the Boolean algebra technique, which allows for the analysis of different combinations of causal conditions. The research findings show that the establishment of these institutions was influenced by three common conditions: the formation of supporting coalitions, the inability of the Pahlavi regime to solve political problems, and the emphasis and warning of the revolutionary leader in political discourse. The results of the article indicate that revolutionary economic institutions, as alternative institutional responses, have played an important role in redefining Iran's economic and social governance after the revolution

Keywords: Historical Sociology, Islamic Revolution of Iran, Institution-Building, Revolutionary Institutions, Political Economy, Public Policy, Boolean Algebra (QCA), Advocacy Coalition Framework.

Extended abstract

Objective

The Islamic Revolution of Iran (1979) represented a critical juncture that necessitated the creation of new governance structures to transition from a revolutionary situation to a stable political order. While the revolutionary discourse had articulated alternative values, the practical embodiment of these values in governance required a novel process of institution-building. "Revolutionary institutions" emerged as a distinct category of actors within Iran's post-revolutionary public policy and governance landscape. This paper aims to conduct a historical-sociological analysis of the establishment of six key economic revolutionary institutions in Iran during the 1980s. The primary purpose is to identify and explain the common causal conditions and historical contexts that influenced the formation of these institutions. By moving beyond single-factor explanations (such as mere crisis or threat), the research seeks to elucidate the institutional logic underpinning their creation, focusing on the interplay of political agency, historical legacy, and leadership discourse. Given this context, this article seeks to answer the following question: what combination of political, social, and policy factors led to the emergence of these institutions as alternative institutional responses to the perceived failures of the previous governance system?

Design/Methodology/Approach

This research employs a qualitative-comparative approach, utilizing Charles Ragin's Boolean algebra method (Qualitative Comparative Analysis - QCA). This technique is particularly suited for historical sociology as it allows for the systematic analysis of complex causal relationships in studies with a limited number of cases (N=6). Unlike regression-based methods that focus on symmetrical correlations, QCA is grounded in set theory and identifies necessary and sufficient conditions for an outcome. It enables the researcher to uncover conjunctural causation and equifinality—where different causal paths lead to the same outcome. The study investigates six cases: The Foundation of the Oppressed (Bonyad-e Mostazafan), the Housing Foundation (Bonyad-e Maskan), Construction Jihad (Jahad-e Sazandegi), the Islamic Economics Organization of Iran, the Execution of Imam Khomeini's Order Headquarters (Setad-e Ejra'i-ye Farman-e Emam), and the Imam Khomeini Relief Committee (Komiteh-ye Emdad). Drawing on extensive secondary literature, historical documents, and memoirs, seven causal conditions were initially identified. Through Boolean analysis, the configurations leading to the establishment of each institution were mapped to identify both common necessary conditions and variable sufficient conditions.

Findings

The Boolean analysis reveals that the establishment of these six revolutionary economic institutions was not random but resulted from specific causal configurations. The research identifies three conditions as necessary and common across all six cases, forming the foundational bedrock for institution-building:

Formation of an Advocacy Coalition (S): A cohesive network of revolutionary actors (from the Revolutionary Council, clergy, bazaar merchants, and technocrats), united by shared core beliefs (e.g., social justice, Islamic governance), actively mobilized to create the new institution. This agency was crucial in translating revolutionary ideals into organizational blueprints.

Pahlavi Regime's Failure in Problem-Solving (P): The pre-revolutionary regime's profound inability to address critical policy problems—rampant corruption, extreme class inequality, rural underdevelopment, and a rentier economy—created a functional void. This failure delegitimized the old institutional order and established a pressing objective need for alternative governance mechanisms.

Imam Khomeini's Political Discourse (D): The charismatic leadership and authoritative discourse of Imam Khomeini played a pivotal legitimizing and directive role. His public warnings and emphasis on issues like poverty, usury, rural development, and housing framed these as urgent national priorities, providing the necessary political impetus and religious legitimacy for the new institutions.

Beyond these necessary conditions, four other factors acted as sufficient conditions, appearing in different combinations across the cases: willingness for societal participation (R); widespread class gap (G); threat from rival political forces (T); and rootedness in Quranic culture (Q). The Boolean expression summarizing the findings is: $E = S.P.D (R + G + T + Q)$. This demonstrates that while S, P, and D are ever-present, the specific path to each institution's founding was shaped by a unique combination of the other four factors, showcasing equifinality.

Research Limitations/Implications

This research is confined to six successful economic institutions from the first post-revolutionary decade. The findings are based on the interpretation of existing historical accounts and documents, which may contain inherent biases. The Boolean method, while powerful for causal complexity, relies on dichotomous conditions which can oversimplify nuanced realities. Implications for future research are significant. Future studies should expand the analysis to include failed institutions or those that were later dissolved to understand the full spectrum of institutional selection. Furthermore, in-depth historical analysis is needed to explore the internal institutional evolution of these bodies over the subsequent four decades and their complex, often contested, relationship with the formal state bureaucracy. Comparative studies with institution-building in other post-revolutionary contexts (e.g., Russia, Cuba) could also yield valuable theoretical insights.

Practical Implications

The findings offer practical lessons for policymakers and institutional designers.

The research demonstrates that successful institution-building in transformative periods requires more than just a top-down decree. It necessitates: (a) nurturing and empowering "advocacy coalitions" of committed actors; (b) clearly identifying and articulating the "policy problems" that the new institution is meant to solve; and (c) securing consistent, high-level political and moral support to provide legitimacy and shield the nascent institution from bureaucratic resistance. The experience of institutions like Construction Jihad shows the immense value of integrating grassroots participation and local social capital into institutional design. For contemporary Iran, understanding the foundational logic of these institutions can inform debates on their reform, integration, or potential replication in new policy areas.

Social Implications

This research has profound social implications. It reveals that revolutionary institution-building was, at its core, a societal response to deep-seated historical grievances. These institutions were born from a social demand for justice, participation, and an alternative to a corrupt and exclusionary order. By providing services to the most marginalized (the rural poor, the urban dispossessed), they reshaped the social contract between the state and society in the early years of the revolution, fostering a sense of inclusion and legitimacy. The study highlights how the interplay of elite agency and grassroots participation can create durable social structures. It underscores that sustainable governance transformations are not merely technical exercises but are deeply embedded in a society's historical narratives, cultural values (like Islamic teachings on justice), and its collective response to past traumas and inequalities.

Originality/Value

This paper makes a significant original contribution to the fields of Iranian Studies, comparative revolution, and historical sociology. Its value is threefold:

- ❖ **Theoretical Innovation:** It moves beyond descriptive accounts by providing a robust, theory-driven analysis. By synthesizing historical institutionalism (critical junctures) with the Advocacy Coalition Framework (agency and beliefs), it offers a more nuanced model for understanding post-revolutionary state formation.
- ❖ **Methodological Rigor:** It is among the first studies to apply Boolean algebra (QCA) to the topic of Iranian revolutionary institutions, providing a systematic and replicable method for analyzing causal complexity that transcends single case studies or purely narrative histories.
- ❖ **Empirical Depth:** By comparing six key economic institutions, it identifies both their common foundational logic (S.P.D) and their unique historical trajectories. This provides a comprehensive map of the institutional landscape of the early revolution, revealing the diverse motivations and coalitions that shaped Iran's post-revolutionary political economy.

تحلیل جامعه‌شناسی تاریخی نهادسازی انقلابی در اقتصاد ایران: بررسی تطبیقی شش نهاد دهه ۱۳۶۰

علیرضا حدادی

استادیار جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
Email: arhaddadi@atu.ac.ir 0000-0002-6774-9337

محمد رضا دادگستر

دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری عمومی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
Email: smrdadgostar@ut.ac.ir

چکیده

انقلاب اسلامی ایران پدیده‌ای نوظهور در عصر مدرن محسوب می‌شود. خروج از وضعیت انقلابی و تثبیت ارزش‌های جایگزین نیازمند ایده نهادسازی بود. نهادهای انقلابی به‌عنوان شکل جدیدی از نهادهای فعال در حوزه سیاست‌گذاری عمومی و حکمرانی ایران پس‌انقلاب، از متغیرهای مختلفی در زمینه تأسیس خود اثر پذیرفتند. مقاله حاضر شرایط تاریخی تأسیس نهادهای انقلابی اقتصادی در ایران پس از وقوع انقلاب اسلامی در دهه ۱۳۶۰ را بررسی می‌کند. هدف مقاله، شناسایی شرایط علی و زمینه‌های تاریخی مؤثر بر شکل‌گیری این نهادها و تبیین منطق نهادی حاکم بر تأسیس آن‌ها است. پژوهش با تمرکز بر شش نهاد اقتصادی انقلابی شامل بنیاد مستضعفان، بنیاد مسکن، جهاد سازندگی، سازمان اقتصاد اسلامی ایران، ستاد اجرایی فرمان امام و کمیته امداد امام خمینی^(۱) انجام شده است. روش تحقیق، مقایسه‌ای-کیفی و مبتنی بر تکنیک جبر بولی است که امکان تحلیل ترکیب‌های مختلف شروط علی را فراهم می‌سازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد تأسیس این نهادها متأثر از سه شرط مشترک بوده است: «شکل‌گیری ائتلاف‌های حامی»، «ناتوانی رژیم پهلوی در حل مشکلات سیاسی» و «تأکید و هشدار رهبر انقلاب در گفتار سیاسی». نتایج مقاله حاکی از آن است که نهادهای انقلابی اقتصادی به‌عنوان پاسخ‌های نهادی بدیل، نقش مهمی در بازتعریف حکمرانی اقتصادی و اجتماعی ایران پس از انقلاب ایفا کرده‌اند.

کلیدواژه‌ها: جامعه‌شناسی تطبیقی تاریخی، انقلاب اسلامی، نهادسازی، نهادهای انقلابی، اقتصاد، سیاست‌گذاری، جبر بولی

مقدمه و بيان مسئله

نهادهاي انقلابي به عنوان يکي از بخش‌هاي کم‌تر شناخته‌شده نظام حکمراني در ايران، در طول چهار دهه گذشته به ساحت‌هاي گوناگوني از زيست شهروندان ايراني وارد شده‌اند و توانسته‌اند تجربه‌اي از کنشگري متمايزي نسبت به بخش‌هاي دولتي، خصوصي و مدني را به نمايش بگذارند. اين نهادها که در حوزه‌هاي مختلف نظامي، سياسي، امنيتي، اقتصادي، فرهنگي و ... فعاليت مي‌کنند، در شرايط تاريخي خاصي امکان ظهور و بسط کارکردي پيدا کردند؛ ويژه (۱۳۸۹: ۷۲) بر اين باور است که شماري از نهادهاي انقلابي بنا به اقتضاي شرايط اجتماعي، اقتصادي و سياسي در اوایل انقلاب تاسيس شدند؛ اما برخي از نهادها که پيش از انقلاب وجود داشتند، نوعي تغيير بنيادين ناظر بر شرايط جديد را تجربه کردند. در آن دوره، پاسخ‌گويي به مقتضيات و نيازهاي انقلاب در زمينه اداره کشور باعث شد تا نهادهاي انقلابي در جهت پاسداري از انقلاب اسلامي و تحقق اهداف آن به وجود بيايند.

ابعاد مختلف انقلاب اسلامي به عنوان يک حرکت کلان سياسي که داراي سازمان‌دهي، رهبري و ايدئولوژي مشخص است، تا حدي پيش از پيروزي آن در ۲۲ بهمن ۵۷ مشخص شده بود؛ امام خميني^(۵) با درس‌هاي حکومت اسلامي ولايت فقيه در سال ۴۸ در نجف اشرف، حکومت جايزگزين رژيم پهلوي را معرفي کرده بودند. تلاش‌هاي شبکه روحانيت در سراسر کشور نيز باعث شکل‌گيري نوعي شناخت عمومي نسبت به نظام سياسي ديني بدليل شده بود که ازجمله نتايج آن مي‌توان به بسيج عمومي ورود نخبگان و توده‌ها به تظاهرات گسترده ضد رژيم پهلوي اشاره کرد (ملکوتيان، ۱۳۹۰: ۱۳۵-۱۳۳)؛ اما بااين‌حال بازنمايي ايدۀ تشکيل نهادهاي انقلابي با کارويژه‌هاي مشخص و کادر اداري رسمي نه در اهداف وضعيت مطلوب ترسيم‌شده در گفتمان انقلاب اسلامي در دوره پيش از پيروزي انقلاب، که در قوانين و مصوبات جمهوري اسلامي و به‌صورت پراکنده رخ داد. نخستين بار شوراي انقلاب از تعبير «نهاد انقلابي» در سال ۵۸ و ضمن «لايحه قانوني الحاقی به لايحه قانوني مربوط به پاک‌سازي و ايجاد محيط مساعد براي رشد نهادهاي انقلاب در وزارتخانه‌ها و بانک‌ها و مؤسسات و شرکت‌هاي دولتي» استفاده کرد؛ اما اولين اقدام در مورد تعيين جايزگاه قانوني نهادهاي انقلاب اسلامي در ساختار اجرايي و مديريتي کشور، مصوبه ۲۵ مرداد ۵۹ شوراي انقلاب بود که در تبصره ذيل ماده واحده آن آمده «نهادهاي انقلاب به ارگان‌هايي اطلاق مي‌گردد که بنا به نياز دوران بعد از انقلاب ايران، با تصويب مراجع قانون‌گذاري به وجود آمده باشد». تعريف کامل‌تر توسط مجلس شوراي اسلامي در

لایحه شماره ۵۷۹۶۶ مورخ ۱۲ بهمن ۶۵ که در مورد ضوابط و اسامی نهادهای انقلاب اسلامی بود ارائه شد: «منظور از نهادهای انقلاب اسلامی موضوع قانون احتساب سوابق خدمت مستخدمین واحد سازمانی مشخصی است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی بنا به فرمان ولی فقیه و یا به ابتکار و اراده مردم به صورت خودجوش ایجاد گردیده و سپس به طور مستقیم یا غیرمستقیم مورد تأیید رهبری، شورای انقلاب و مجلس شورای اسلامی قرار گرفته و یا در اجرای قانون اساسی بعد از انقلاب تأسیس گردیده باشند.» (رستمی و دیگران، ۱۳۹۹: ۳۹۷-۳۹۶). علی‌رغم اهمیت نهادهای انقلابی در ساختار حکمرانی کشور و ضرورت بازخوانی این تجربه نهادسازی به عنوان الگویی بدیل نسبت به رویه‌های غالب ایجاد نهادهای سیاسی، تاکنون کم‌تر پژوهشی به مسئله شرایط تاریخی تأسیس و زیربنای اجتماعی خاصی که این نهادها در بستر آن شکل گرفتند، پرداخته است. مقاله حاضر به دنبال آن است که شرایط تاریخی تأسیس نهادهای انقلابی را به عنوان یکی از ارکان مهم نظام‌سازی در حکمرانی جمهوری اسلامی ایران، بررسی کند.

هدف اصلی این مقاله، تبیین و تحلیل شرایط تاریخی و علّی شکل‌گیری نهادهای انقلابی اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران است. در این راستا، مقاله می‌کوشد با تمرکز بر تجربه تأسیس شش نهاد انقلابی اقتصادی، نشان دهد که این نهادها تحت تأثیر چه ترکیبی از عوامل سیاسی، اجتماعی و سیاستی شکل گرفته‌اند و چگونه به عنوان پاسخ‌های نهادی بدیل به ناکارآمدی‌های نظام حکمرانی پیشین پدیدار شده‌اند. هدف تکمیلی پژوهش، ارائه تحلیلی فراتر از تبیین‌های تک‌عاملی (نظیر صرفاً بحران یا تهدید) و برجسته‌سازی نقش ائتلاف‌های حامی، مشکلات سیاستی انباشته و گفتار سیاسی رهبر انقلاب در فرایند نهادسازی انقلابی است.

پرسش‌های این تحقیق عبارت‌اند از:

۱. چه شرایط تاریخی و علّی مشترکی در شکل‌گیری نهادهای انقلابی اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران نقش داشته‌اند؟
۲. نقش ائتلاف‌های حامی در فرایند شکل‌گیری این نهادها چگونه قابل تبیین است؟
۳. چه تفاوت‌هایی در شرایط علّی تأسیس نهادهای انقلابی اقتصادی مورد مطالعه وجود دارد؟

۱. پیشینه پژوهش

نهادسازی انقلاب اسلامی جزو حوزه‌های پژوهشی تازه‌تأسیس است و از این رو آثار موجود در آن، دارای ضعف‌های کمی و کیفی نسبت به پژوهش‌های انجام‌شده در دیگر موضوعات هستند. این موضوع بنا به پژوهش‌های انجام‌شده قابل دسته‌بندی در حوزه‌های مختلفی از قبیل تاریخ سیاسی معاصر، جامعه‌شناسی سیاسی، سیاست مقایسه‌ای و ... است. این مقاله در تلاش است تا از چشم‌انداز جامعه‌شناسی تاریخی به مسئله تأسیس نهادهای انقلابی بپردازد. پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه، آثار ذیل هستند:

مقاله «ارائه الگوی نهادسازی در انقلاب اسلامی براساس گفتمان امام و رهبری»: این مقاله با تحلیل محتوای کمی و کیفی فرمایش‌های امام و رهبری و ترکیب آن با روش مصاحبه با نخبگان انقلاب، نتیجه‌گیری کرده است که در منظومه فکری امام و رهبری، حفظ و ارتقای ارزش‌های اسلامی در نهادهای انقلابی بیشترین جایگاه را دارد. مقوله‌های اصلی در حوزه دکنترین نهادسازی انقلابی نیز نهادسازی با توجه به نیازها و اقتضائات انقلاب، محور قرار دادن نهاد انقلابی بسیج در دفاع از انقلاب و قوام آن، حفظ و اصلاح تدریجی سازمان‌های حکومت قبلی، حفظ و ارتقای ارزش‌های اسلامی در نهادهای انقلاب عامل و خدمت‌رسانی به مستضعفان و محرومان توسط نهادهای انقلابی است (ابروانی و دیگران، ۱۳۹۹).

مقاله «تحلیل شیوه‌ها و ابعاد نهادسازی در روند ساختن دولت پس از انقلاب از منظر نهادگرایی تاریخی»: این مقاله ادعا کرده که نخبگان انقلابی ایران در ۳ سال نخست پس از پیروزی انقلاب (به‌عنوان لحظه سازنده)، در مواجهه با بحران‌های پیش‌رو همچون درگیری جناح‌های قدرت، حرکت‌های جدایی‌خواه قومی و جنگ تحمیلی و مقتضیات ایجاد نظم سیاسی نوین، به نهادسازی از پایین متوسل شدند که نتیجه آن ایجاد نهادهای توانمند در حمایت از رژیم سیاسی جدید (همچون ولایت‌فقیه و شورای انقلاب) و استقرار و تثبیت نظم سیاسی نوین (همانند کمیته‌های انقلاب اسلامی و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی) بود (میر ترابی، ۱۳۹۶).

مقاله «بررسی تأثیر نهادسازی در تثبیت نظام جمهوری اسلامی ایران از منظر رهیافت نهادی»: این مقاله به دنبال بررسی نقش نهادسازی در استمرار انقلاب اسلامی و ایجاد ثبات در نظام جمهوری اسلامی ایران است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مسئولان انقلابی برای کنترل وضعیت نابسامان کشور به فکر تأسیس نهادهای انقلابی افتادند. این کار در کنار سازمان‌دهی امور، ضمن جلب مشارکت مردم در اداره کشور،

پشتوانه مردمی نظام انقلابی را به نمایش می‌گذاشت. این مقاله به دنبال پاسخ به این سؤال اصلی است که مبانی نهادسازی در جمهوری اسلامی و تأثیر آن در ایجاد ثبات سیاسی و مهار بحران‌ها چیست؟ در پاسخ به سؤال فوق، فرضیه اصلی به این شرح مطرح شده است که مبتنی بر اندیشه ولایت‌فقیه و قانون اساسی، جمهوری اسلامی ایران اقدام به نهادسازی در ابعاد مختلف سیاسی، نظامی، امنیتی، اقتصادی، قضایی و علمی کرده و این نهادها موجب مهار بحران‌های داخلی و خارجی نظام جمهوری اسلامی ایران شده است (اشرفی، ۱۳۹۹).

مقاله «نهادسازی در سبک رهبری حضرت امام خمینی»: این مقاله با روش تحلیل اسنادی نشان داده که مؤلفه‌های ایدئولوژی و ارزش‌های جامعه، بحران‌های سیاسی و نیازهای زمان در نهادسازی امام خمینی^(۵) تأثیرگذار بوده است (غفاری هاشجین و همکاران، ۱۴۰۰).

کتاب «الگوی نهادسازی انقلابی در انقلاب اسلامی ایران»: این کتاب نهادهای انقلابی را به دو دسته نهادهای دفاعی و امنیتی شامل کمیته‌های انقلاب اسلامی، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، فرماندهی کل قوا (ستاد کل نیروهای مسلح)، بسیج مستضعفین، شورای عالی دفاع و شورای عالی پشتیبانی جنگ و نهادهای خدماتی شامل بنیاد مستضعفان و جانبازان، کمیته امداد امام خمینی^(۶)، بنیاد ۱۵ خرداد، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، جهاد سازندگی و بنیاد شهید انقلاب اسلامی تقسیم کرده است. این کتاب معتقد است که نهادسازی انقلابی در پاسخ به چالش‌ها و مشکلات امنیتی و اجتماعی کشور پدید آمد (رضایی، ۱۳۹۹).

کتاب «فرهنگ‌نامه نهادهای انقلاب اسلامی»: این کتاب ۹۷ نهاد انقلابی را بررسی کرده و معتقد است که ضرورت‌های تشکیل آن‌ها عبارت‌اند از تحول کیفی در نهادهای رژیم طاغوت و سوق دادن آن‌ها به سوی نهادهای انقلابی و اسلامی، دگرگونی و تحول کیفی در سامانه اداری و حکومتی و تغییر ماهیت همه نهادهای رژیم پهلوی، جبران زوال و یا متلاشی شدن برخی نهادها که به علت ماهیتشان پس از پیروزی انقلاب اسلامی از بین رفتند و رفع نقص موجود در تشکیلات رژیم سابق برای تحقق اهداف انقلاب اسلامی (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸).

کتاب «امام خمینی و نهادهای انقلاب اسلامی»: این کتاب با تکیه بر بیانات امام خمینی^(۷)، سیر تشکیل و فعالیت نهادهای تقنینی، نهادهای قضایی، نهادهای فرهنگی، نهادهای خدماتی، نهادهای دفاعی، نمایندگی‌های امام و نهادهای موقت و مقطعی را

بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که موفقیت نهادسازی انقلابی تا حد زیادی مربوط به توان مدیریت و قدرت رهبری امام خمینی^(ه) بود (حاضری، ۱۳۸۱).

بررسی هفت پژوهش انجام‌شده در این زمینه حکایت از آن دارد که متغیر بحران‌های نظام سیاسی تازه‌تأسیس نقشی محوری در ایده ایجاد نهادهای انقلابی داشته است. این در حالی است که مقاله حاضر نقش کارگزاران و نیروهای اجتماعی و سیاسی جمهوری اسلامی در نقش «ائتلاف‌های حامی» را پررنگ کرده و همچنین به دو متغیر مهم مشکلات سیاستی پیشین و گفتار سیاسی تأثیرگذار رهبر انقلاب اسلامی نیز می‌پردازد. این امر موجب شده تا نگاه جامع‌تری نسبت به امکان‌سنجی تاریخی تأسیس نهادهای انقلابی عرضه شود که صرفاً براساس متغیر تهدیدهای پیش‌روی نظام جمهوری اسلامی، در سال‌های نخست تأسیس خود، موضوع را تحلیل نکند.

۲. مبانی نظری پژوهش

برای شکل‌گیری نهادهای انقلابی از چند نظریه می‌توان بهره گرفت. خلاصه‌ای از نظریه‌های مناسبت به شرح زیر هستند:

۲-۱. نظریه نهادسازی

نهادسازی در ادبیات علم سیاست به‌عنوان فرایندی سیاسی-تاریخی توضیح داده می‌شود که طی آن قواعد پایدار، ساختارهای سازمانی و الگوهای رفتاری تثبیت می‌شوند. نزد ساموئل هانتینگتون، نهادسازی معادل افزایش «درجه نهادینگی» است که از طریق چهار مؤلفه سازگاری، پیچیدگی، خودمختاری و انسجام سنجیده می‌شود. از این منظر، نهادها زمانی نهادینه می‌شوند که از وابستگی به شرایط استثنایی اولیه عبور کرده و به ساختارهایی پایدار با قواعد درونی تبدیل شوند (هانتینگتون، ۱۹۶۸).

۲-۲. نهادگرایی تاریخی

در ادبیات نهادگرایی تاریخی، نهادسازی محصول «لحظات بحرانی» و مسیرهای وابسته به گذشته فهمیده می‌شود. انقلاب‌ها به‌عنوان لحظات بحرانی، امکان خلق یا بازتعریف نهادها را فراهم می‌کنند. تداوم نهادهای انقلابی مستلزم گذار از منطق انقلابی به منطق نهادی پایدار از طریق رسمی‌شدن قواعد و عادی‌سازی سیاسی است (ماهونی و تلن، ۲۰۱۰).

۳-۲. رویکرد اقتصاد سیاسی

از این منظر، نهادهای انقلابی می‌تواند نقش‌آفرین در میان مشروعیت انقلابی، کارآمدی حکمرانی و منافع گروهی است. سرنوشت این نهادها به نحوه ادغام در دولت رسمی، میزان خودمختاری و توانایی بازتولید منابع وابسته است. این چهارچوب، نهادهای را فرایندی تدریجی، منازعه‌آمیز و متأثر از توازن قوای سیاسی می‌داند (لویتسکی وای، ۲۰۱۰).

۴-۲. چهارچوب ائتلاف حامی

برای تحلیل دقیق‌تر کنش بازیگران در فرایند نهادهای، از «چهارچوب ائتلاف حامی»^۱ «ساباتیر»^۲ استفاده می‌شود. این چهارچوب بر نقش «ائتلاف‌های حامی» (شبکه‌هایی از بازیگران با باورهای مشترک سیاسی) و رقابت آنان در «زیرسیستم‌های سیاسی» تأکید دارد. تغییرات سیاسی مهم معمولاً ناشی از «شوکه‌های برون‌زا» (مانند انقلاب) به زیرسیستم است، درحالی‌که تغییرات جزئی‌تر می‌تواند محصول یادگیری و تعدیل باورها در درون ائتلاف‌ها باشد. این چهارچوب ابزاری میانی برای تبیین نحوه تعامل گروه‌های ذی‌نفوذ در چهارچوب ساختارهای نهادی کلان‌تر فراهم می‌کند (ساباتیر، ۱۹۸۸؛ مینتروم و رگاری، ۱۹۹۶).

تحلیل نهادهای پس از انقلاب و نقش بازیگران در آن، این مقاله از ترکیبی از نظریه‌های کلان نهادگرا و یک چهارچوب میانی در سیاست‌گذاری بهره می‌برد.

۳. روش‌شناسی پژوهش

تأخیر در طرح‌ریزی تقنینی و پسینی بودن تعریف رسمی نسبت به برپا شده شدن تجربه زیسته تأسیس نهادهای انقلابی در ساخت جامعه ایرانی پس‌انقلاب، حکایت از آن دارد که تحلیل‌های تاریخی در تبیین و فهم چگونگی تأسیس نهادهای انقلابی می‌تواند کارآمدتر از تحلیل‌های برخاسته از ادبیات حقوق عمومی باشد. در این بین مقایسه یک ابزار مهم روش‌شناختی در راستای ارائه تحلیلی تاریخی است. دورکیم بر این باور بود که جامعه‌شناسی مقایسه‌ای نه یک نوع خاص از جامعه‌شناسی بلکه خود جامعه‌شناسی است (دورکیم، ۱۴۰۲: ۱۵۷) وجود موانعی نظیر عدم امکان کنترل تمام متغیرها و ملاحظات اخلاقی در مورد آزمایش‌های انسانی، باعث شده تا یکی از راه‌های

1. The Advocacy Coalition Framework

2. Paul A. Sabatier

اصلی برای درک زندگی اجتماعی انسان از طریق مشاهده، مقایسه رویدادها و امور برای درک شباهت‌ها و تفاوت‌ها باشد. تحلیل مقایسه‌ای برای کشف الگوهای علی مهم راهگشاست که این مقوله به افزایش غنای نظری آن منجر شده است. این سبک از تحلیل در حال حاضر در شاخه‌های روشی گوناگونی در علوم اجتماعی گسترش پیدا کرده که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به «تکنیک‌های مبتنی بر رگرسیون»^۱ اشاره کرد؛ اما روش استفاده‌شده در مقاله حاضر، روش «جبر بولی»^۲ است که برخلاف تکنیک‌های مبتنی بر رگرسیون که بر همبستگی‌های اجتماعی متقارن تأکید دارند، راهی جایگزین برای تحلیل داده‌های علوم اجتماعی است که مبتنی بر «نظریه مجموعه»^۳ است. در این روش فرضیاتی مورد پرسش قرار می‌گیرند که پاسخ آن‌ها بله یا خیر است. از این جفت‌های احتمالی از موارد مطالعاتی احتمالی در جداولی سازمان‌دهی می‌شوند که نشان می‌دهد آن‌ها چقدر دارای شرایط برقراری رابطه علی هستند. روش جبر بولی که یکی از روش‌های تحلیل مقایسه‌ای کیفی است، توسط چارلز ریگن (۱۹۸۷) توسعه پیدا کرده و تلاش می‌کند تا الگوریتم دوتایی موجود در ریاضیات را به علوم اجتماعی انتقال داده و از آن برای تطبیق فرضیات با موارد مطالعاتی استفاده کند. البته باید توجه داشت که این مسئله روش‌های مدرن و تا حدی پست مدرن علوم اجتماعی که دستیابی به معرفت از طریق کشف رابطه علی از نوع خطی است، به سهولت امکان‌پذیر نیست و اساساً منطق فلسفی و روشی مدرن هم ذاتاً از درک رابطه علی صحیح عاجز است.

روش جبر بولی در جامعه‌شناسی تاریخی، که اغلب در قالب «تحلیل تطبیقی کیفی»^۴ یا (QCA) به کار می‌رود، امکان شناسایی روابط علی پیچیده، هم‌بسته و غیرخطی را فراهم می‌کند. این روش با تکیه بر منطق مجموعه‌ها و عملگرهای بولی، میان شرایط لازم و شرایط کافی تمایز قائل می‌شود و نشان می‌دهد که پیامدهای اجتماعی می‌توانند از طریق پیکربندی‌های علی متفاوت و مسیرهای تاریخی بدیل (هم‌نهادی علی) تحقق یابند. برخلاف رویکردهای متغیرمحور، تحلیل بولی بر ترکیب شرایط وابستگی متقابل آن‌ها تأکید دارد و از این رو برای مطالعات جامعه‌شناسی تاریخی که با تعداد موارد محدود و ناهمگن سروکار دارند، روشی مناسب به شمار می‌آید. این رویکرد به پژوهشگر اجازه می‌دهد هم عوامل مشترک ساختاری را به مثابه

1. Regression-based techniques
2. Boolean algebra
3. Set Theory
4. Qualitative Comparative Analysis

شرایط لازم شناسایی کند و هم تنوع مسیرهای علی منتهی به یک پیامد واحد را به‌صورت نظام‌مند تحلیل نماید (Ragin, 1987, 2000).

تاکنون شماری از مقالات با بهره‌گیری از روش جبر بولی در تلاش بوده‌اند تا پدیده‌های اجتماعی، سیاسی و تاریخی را مورد واکاوی دقیق‌تر قرار دهند. ازجمله آن‌ها می‌توان به مقاله «تحلیل تطبیقی تاریخی تجربه شکست پروژه نوسازی در ایران دوره پهلوی اول (مقایسه با ترکیه در دوره آتاتورک با کاربست فن جبر بولی)» اشاره کرد. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد واگرایی‌های نوسازی ایرانی با نوسازی ترکیه عوامل شکست نوسازی در ایران شد. در تجربه ترکیه به فراهم بودن زمینه‌های اجتماعی برای نوسازی، توسعه سیاسی و درون‌زا و از پایین بودن نوسازی تأکید شده است؛ اما در ایران مهم‌ترین عوامل واگرا براساس ترکیب شروط علی، درون‌زا نبودن نوسازی وجود نداشتن توسعه سیاسی و فراهم نبودن و مغایرت زمینه‌ای و محتوای پروژه نوسازی با متن و بافت جامعه ایران بود که سبب شکست این پروژه وقوع انقلاب اسلامی شد (حسن‌پور و همکاران، ۱۳۹۸). دیگر مقاله نگاشته شده با تکنیک جبر بولی، مقاله «تبیین رفتار انتخاباتی شهروندان اصفهانی با تأکید بر مدل کلمبیا و میشیگان: یک مطالعه موردی» است. این پژوهش با رویکردی علی-تحلیلی به بررسی جامعه‌شناختی رفتار انتخاباتی شهروندان اصفهانی پرداخته است. نتایج تحلیل بولی آن نشان می‌دهد که رشدیافته‌ترین مناطق شهری اصفهان ۴۶،۱۳،۳،۱،۵ و ۸ که بالاترین میزان تحصیلات، درآمد و برخورداری از زیرساخت‌های فرهنگی را دارند بیشترین رأی خود را به اصلاح‌طلبان داده‌اند. (دهقانی، ۱۳۹۸)

۴. یافته‌های پژوهش

مقاله حاضر شرایط علی تأسیس شش نهاد انقلابی اقتصادی (بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، جهاد سازندگی، سازمان اقتصاد اسلامی ایران، ستاد اجرایی فرمان امام و کمیته امداد امام خمینی) را بررسی می‌کند. این نهادهای انقلابی حائز شاخصه‌هایی هستند که آن‌ها را تبدیل به موضوعی مهم برای پژوهش می‌کند. آن‌ها بخشی از نظام حکمرانی هستند که کارکردهایی هم‌ارز نهادهای رسمی دولتی همچون فقرزدایی و مقابله با شکاف‌های طبقاتی دارند؛ اما درعین حال مدل حکمرانی متفاوتی نسبت به نهادهای فوق دارند. باید توجه داشت که این نهادها در عین ایفای نقش مهم در بر ساخته شدن تجربه زیسته شهروندان ایرانی از حیات ذیل نظام جمهوری اسلامی، چندان مورد توجه پژوهشگران و تحلیل‌گران نظام

سیاست‌گذاری و حکمرانی در ایران نبوده‌اند و نسبت به نهادهای دولتی، پژوهش‌های کمتری به بررسی آن‌ها پرداخته‌اند. در نهایت باید خاطرنشان کرد که شش نهاد مذکور، به‌خوبی توانسته‌اند مسیر متفاوت نهادهای انقلابی پس از تأسیس را بازنمایی کنند. از بین آن‌ها بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، ستاد اجرایی فرمان امام و کمیته امداد امام خمینی، نهادهایی با درجه بالایی از استقلال نهادی و اختیار تصمیم‌گیری هستند که از مدل اولیه ایجاد خود دور نشده‌اند؛ اما جهاد سازندگی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، در درون نظام دیوان‌سالاری رسمی دولتی جذب شدند و از سیاست‌های نهادهای بالادستی خود (وزارت جهاد کشاورزی وزارت راه، مسکن و شهرسازی) تأثیر پذیرفتند. سازمان اقتصاد اسلامی ایران نیز از بدو تأسیس خود ناگزیر شد از اهداف و چشم‌اندازهای اولیه مؤسسان خود دور شود و اگرچه در بدنه دیوان‌سالاری جذب نشد اما اختیارات تصمیم‌گیری‌اش همواره با محدودیت از سوی نهادهای دولتی همچون بانک مرکزی روبه‌رو شد. بنابراین، نحوه گزینش نهادها در این پژوهش برپایه ویژگی‌هایی نظیر هم‌ارز بودن کارکردها با نهادهای رسمی دولتی، اهمیت بالا در ایجاد تجربه زیسته شهروندان و درعین‌حال عدم توجه کافی پژوهشگران و در نهایت نمایندگی مدل‌های مختلف نهادسازی بوده است.

پرسش اول مقاله این است که چه شرایط تاریخی و علی‌مشتیکی در شکل‌گیری نهادهای انقلابی اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران نقش داشته‌اند؟

تحلیل درجه دوم آثار و پژوهش‌های موجود در زمینه نهادسازی شش نهاد انقلابی اقتصادی باعث شد تا در نهایت این مقاله هفت شرط علی در تأسیس نهادها احصا کند که سه شرط از بین آن‌ها در هر شش نهاد مذکور مشترک بوده است. این سه شرط عبارت‌اند از: اگر شماری از نیروهای فعال در فرایند انقلاب حول تأسیس یک نهاد انقلابی، دست به ایجاد یک ائتلاف حامی بزنند؛ اگر نهادهای پیشینی رژیم پهلوی در حل مسائل سیاستی دچار مشکل شده باشند (با این قید که تغییر در سطح کارکردها محدود نمی‌ماند و تغییر ارزش‌ها نیز باید رخ دهد) و اگر امام خمینی در گفتار سیاسی خود نسبت به اهمیت یک موضوع هشدار دهند، یک نهاد انقلابی ناظر به آن تأسیس می‌شود.

سه شرط علی مشترک در بین نهادها در مقاله حاضر، از مفاهیمی منبعث شده‌اند که در ادامه توضیح داده می‌شوند.

۴-۱. شکل‌گیری ائتلاف حامی برای تأسیس نهاد

ساباتیر ائتلاف حامی را به‌عنوان افرادی از موقعیت‌های مختلف (مقامات منتخب، رهبران گروه‌های ذی‌نفع، پژوهشگران و ...) که دارای یک «نظام باور»^۱ خاص، برای مثال مجموعه‌ای از ارزش‌های اساسی، مفروضات علی و ادراک مشکل، هستند تعریف می‌کند. این افراد در طول زمان درجاتی از فعالیت‌هایی هماهنگ را به نمایش می‌گذارند. چسبی که اعضای یک ائتلاف حامی را در کنار هم نگه می‌دارد، باورهای مشترک اعضای آن در مورد مسائل قانونی سیاست است. چهارچوب ائتلاف حامی فرض می‌کند که اعضای ائتلاف‌ها اغلب در مورد مسائل جزئی اختلاف نظر دارند؛ اما دامنه این اختلاف‌ها محدود خواهد بود. چهارچوب ائتلاف حامی این احتمال را رد می‌کند که «ائتلاف‌های آسودگی»^۲ با انگیزه «نفع شخصی کوتاه‌مدت» می‌توانند تأثیرات پایداری بر جهت‌گیری‌های سیاست داشته باشند. ائتلاف‌ها پس از شکل گرفتن به دنبال تبدیل باورهای مشترک خود به سیاست‌ها یا برنامه‌های عمومی هستند. بنابراین، اقدامات و تعاملات ائتلاف‌های حامی برای شکل دادن به سیاست مهم تلقی می‌شود. محل این اقدامات، «زیرسیستم‌های سیاستی»^۳ هستند (ساباتیر، ۱۹۸۸: ۱۳۹).

ساباتیر یک زیرسیستم سیاستی را به‌عنوان شبکه‌ای از افراد از انواع سازمان‌ها و نهادهای دولتی و خصوصی توصیف می‌کند که به‌صورت فعالانه با حفظ و تکامل سیاست‌ها در یک حوزه موضوعی خاص درگیر هستند. زیرسیستم‌های سیاستی دامنه وسیعی دارند و در هر زمان ممکن است حاوی شماری از ائتلاف‌های حمایتی باشند، معمولاً یک ائتلاف غالب و یک یا دو ائتلاف فرعی. به گفته ساباتیر، زیرسیستم‌های سیاستی بیشتر گروه‌های ذی‌نفع، سازمان‌های اداری و کمیته‌های قانون‌گذاری در سطح دولتی را شامل می‌شوند. آن‌ها همچنین روزنامه‌نگاران، تحلیل‌گران، پژوهشگران و دیگر افرادی که نقش مهمی در تولید، انتشار و ارزیابی ایده‌های سیاستی دارند و همچنین بازیگرانی در سطوح دیگر دولت که نقش مهمی در شکل‌گیری و اجرای سیاست ایفا می‌کنند را شامل می‌شوند.

در چهارچوب ائتلاف حامی، تغییرات سیاستی مهم به‌منزله اموری ناشی از رویدادهای خارج از زیرسیستم سیاست تصور می‌شود. این‌ها می‌توانند شامل تغییرات

-
1. Belief System
 2. Coalitions of Convenience
 3. Policy Subsystems

در شرایط اجتماعی-اقتصادی، تغییرات در نظام باور حکومت و تأثیرات تغییر سیاست در سایر زیرسیستم‌ها باشد. تغییرات جزئی سیاست بیشتر می‌تواند ناشی از انحراف سیاست در زیرسیستم باشد. زمانی که معرفی ایده‌های جدید، باورهای اعضای ائتلاف‌های حامی را تغییر می‌دهد، این وضعیت به وجود می‌آید؛ اما منابع احتمالی دیگری نیز برای تغییر وجود دارد.

همه افراد فعال در یک زیرسیستم سیاستی به یک ائتلاف حامی تعلق ندارند یا یکی از نظام‌های باور کانونی را به اشتراک نمی‌گذارند. برخی از محققین که در غیر این صورت نسبت به اختلافات مربوط به سیاست بی‌تفاوت هستند، ممکن است صرفاً به این دلیل که مهارت‌های خاصی برای ارائه دارند، در فرایند شرکت کنند. علاوه بر این، تقریباً به‌طور قطعی، گروهی از بازیگران وجود خواهند داشت (که ساباتیر آن‌ها را «کارگزاران سیاست»^۱ می‌نامد) که دغدغه غالب آن‌ها حفظ «تعارض سیاسی»^۲ در محدوده قابل قبول و دستیابی به یک راه‌حل معقول برای مشکل است.

چهارچوب ائتلاف حامی راهنمای مفیدی برای اندیشیدن در مورد زمینه گسترده‌ای است که در آن تغییرات سیاستی رخ می‌دهد. این چهارچوب، توجه پژوهشگران را معطوف به تفکر در مورد مسیرهایی می‌کند که در آن‌ها ساختارهای اعتقادی به وجود می‌آیند و در طول زمان تنظیم می‌شوند تا ثبات را در زیرسیستم سیاستی ایجاد کنند. همچنین منابع بالقوه تغییر کلان و خرد سیاست به ترتیب از طریق طرح دو عامل شوک‌های برون‌زا و انحراف سیاستی بررسی می‌شود (مینتروم و رگاری، ۱۹۹۶).

برای تحلیل روندهای منتج به شکل‌گیری نهادهای اقتصادی انقلابی ابتدا باید اقتضانات خاص سیاست‌گذاری اقتصادی در سال‌های پایانی رژیم پهلوی را بررسی کرد. در این بین ساختار نفتی اقتصاد کشور در آن دوره عاملی مهم است. کارل بر این باور است که «سیاست‌گذاران کشورهای نفتی با مجموعه مشکلات و انگیزه‌های قوی مشترکی، در تعقیب مجموعه راه‌حل‌های مشترک، مواجه‌اند. در عرصه داخلی، چون اتکا بر نفت باعث دلسردی از اجرای سایر فعالیت‌های تولیدی می‌شود، آن‌ها با ضرورت ویژه متنوع‌سازی اقتصادهایشان از طریق ثمردهی نفت مواجه‌اند، یعنی درآمدهای نفت را چنان استفاده کنید که کشاورزی و صنعت را تشویق کند، درحالی‌که هم‌زمان در جست‌وجوی سازوکارهایی برای تسکین مشکلات نابرابری شدیدی هستند که

1. Policy Brokers

2. Political Conflict

دولت‌های معدنی گرفتارش هستند.» (کارل، ۱۳۸۸: ۹۴). همچنین باید توجه داشت که «سیاست‌گذاران در سایر کشورهای در حال توسعه با چالش‌های مشابه انباشت سرمایه، متنوع ساختن اقتصاد و برابری درگیر هستند؛ اما این مشکلات به شکل خاصی در دولت‌های نفتی درمی‌آیند، یعنی درجایی که انتظارات به وجود آمده به وسیله دلارهای نفتی بسیار بالا است و توسعه به نحو بارزی با وابستگی به منابع معدنی منحرف می‌شود و فشار بر سیاست‌گذاران برای تحقق اهداف وعده‌های خویش قبل از به پایان رسیدن نفت بسیار شدید است. در دولت‌های نفتی، برجستگی مجموعه خاصی از ارتباطات نفتی، ترکیب صنعتی شدن براساس منابع و اتکای جاری به نفت را ظاهراً آسان‌ترین و در دسترس‌ترین راه حل به این چالش‌ها می‌سازد. میزانی که سیاست‌گذاران این اهداف را گسترش می‌دهند یا سایر مسیرها را انتخاب می‌کنند بستگی به ماهیت نهادهای دولتی و قدرت و فشار گروه‌های سازمان‌یافته‌ای دارد که در جهتی دیگر می‌روند؛ اما نفت این‌ها را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد».

پرسش دوم مقاله آن است که نقش ائتلاف‌های حامی در فرایند شکل‌گیری این نهادها چگونه قابل تبیین است؟

در این خصوص باید اشاره کرد که ائتلاف حامی نهادهای اقتصادی انقلاب اسلامی، در شرایطی شکل گرفتند که اقدامات پیشینی رژیم پهلوی، منجر به بروز نارضایتی‌های گسترده در بین اقشار مختلف جامعه شده بود. درآمدهای عظیم نفتی دهه ۱۹۷۰ میلادی، باعث شده بود تا محمدرضا شاه پهلوی شخصاً اکثر تصمیمات اقتصادی و سیاسی را بدون پاسخ‌گویی رسمی و غیررسمی به دیوان‌سالاری و جامعه اتخاذ کند. او که خود تنها طراح، مجری و ارزیاب سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی کشور در سال‌های منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی شده بود، در راستای کنترل تورم فزاینده ناشی از برنامه‌های اقتصادی‌اش، تا اواسط سال ۱۳۵۵ دستور تعطیلی ۲۵۰ هزار مغازه و حکم زندان برای ۳۱ هزار تاجر به بهانه گرانی کالاها را صادر کرد. مبارزه با روحانیت و تلاش دولت برای بر عهده گرفتن وظایف مذهبی روحانیون، منجر به نارضایتی روحانیت شد و در نهایت تعطیلی ۷۰ درصد از روزنامه‌ها و نشریات کشور و تلاش برای وادار کردن روشنفکران به همکاری با رژیم، باعث دلسردی آن‌ها از فرایند بالا به پایین نوسازی جامعه ایرانی توسط رژیم پهلوی شد (آبراهامیان، ۱۴۰۰: ۴۳۸-۴۳۵ و امجد، ۲۰۰۱: ۱۸۸-۱۶۶).

نهادهای انقلابی در شرایط نهادی متمایزی شکل گرفتند. آن‌ها منبعث از نظام باور اسلامی بودند که بر ارزش‌های تعاون و همکاری تأکید می‌کرد. درحالی‌که مدل

سیاست‌گذاری اقتصادی شخص‌محور رژیم پهلوی، مدل از بالا به پایین بود، مدل سیاست‌گذاری مبتنی بر نهادهای انقلابی، مدلی از پایین به بالا بود که نقش ذی‌نفعان سیاست‌ها در آن‌ها پررنگ‌تر شده بود و امکان مشارکت آن‌ها در ائتلاف‌های حامی نیز بیشتر فراهم بود (ساباتیر، ۱۹۸۶). تجربه نهادسازی انقلابی حکایت از آن دارد که حتی نوآوری‌هایی در مقایسه با تجربیات استاندارد در سطوح بین‌المللی نیز در ایران به وقوع پیوست. اگر در رویکردهای از پایین به بالا در کشورهای غربی، دیوان‌سالارهای محلی موسوم به «بوروکرات‌های سطح خیابان» (لیپسکی، ۱۹۸۰) اهمیت بالایی داشتند، در تجربه انقلاب اسلامی، مخاطبان سیاست‌ها که اقشار گوناگون مردم از جمله کشاورزان، معلمان، گروه‌های آسیب‌پذیر، کاسبان خرد و ... بودند هم‌زمان به سیاست‌ها شکل می‌دادند و از آن‌ها تأثیر می‌پذیرفتند. این امر منجر به بروز و ظهور شکل جدیدی از تمرکززدایی در ساختار سیاست‌گذاری اقتصادی ایران در سال‌های اولیه پیروزی انقلاب اسلامی شده بود. زیرسیستم سیاستی اصلی که ائتلاف‌های حامی نهادهای انقلابی در آن شکل می‌گرفتند و ارزش‌های اسلامی در آن تبدیل به سیاست‌های عینی می‌شد، بیشتر از همه با موضوعات سیاستی در زمینه‌های فقر و محرومیت سروکار داشتند و این را در اهداف و مأموریت ۶ نهاد انقلابی شاخص اقتصادی می‌توان مشاهده کرد. درحالی‌که فقر به‌صورت کلی در زیرسیستم نهادی بنیاد مستضعفان، کمیته امداد و ستاد اجرایی مسئله‌مند شده بود، جهاد سازندگی در مقابله با محرومیت‌های روستایی فعالیت می‌کرد و بنیاد مسکن نیز برنامه‌هایی را برای ساخت و در اختیار قرار دادن مسکن برای فقرا طراحی و اجرا می‌کرد. همچنین سازمان اقتصاد اسلامی ایران به حوزه تأمین مالی خرد ارزان‌قیمت (وام‌های قرض‌الحسنه) ورود کرده بود که عمده دریافت‌کنندگان آن از فقرای هستند که تسهیلات مورد نیاز خود را نمی‌توانند از بانک‌ها و بازار رسمی تأمین مالی دریافت کنند.

تحت مدل جایگزین از پایین به بالای جدید، شخصیت‌های انقلابی نقش هماهنگ‌کننده‌ها واسطه‌های سیاستی را در قالب ائتلاف‌های حامی بازی می‌کردند. مهم‌ترین نهادی که این شخصیت‌ها در آن فعالیت داشتند، شورای انقلاب بود. در تجربه نهادسازی شش نهاد اقتصادی انقلابی شامل بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، ستاد اجرایی فرمان امام، کمیته امداد، جهاد سازندگی، سازمان اقتصاد اسلامی ایران و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی می‌توان حضور این شورا در فرایندهای طرح و پردازش ایده تشکیل نهادها و طراحی چارچوب‌های اداری برای فعالیتشان ذیل ساختار جمهوری اسلامی را مشاهده کرد. این شورا که در ۲۲ دی‌ماه ۵۷ به فرمان امام خمینی تشکیل

شد، اساسی‌ترین رکن قدرت سیاسی و اجرایی انقلابیون محسوب می‌شد و اعضای هسته اولیه آن عبارت بودند از مرتضی مطهری، سید محمدحسین بهشتی، عبدالکریم موسوی اردبیلی، محمدجواد باهنر و اکبر هاشمی رفسنجانی. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل دولت موقت، سیدمحمد طالقانی، سیدعلی خامنه‌ای، محمدرضا مهدوی کئی، احمد صدر حاج سیدجواد، مهدی بازرگان، یدالله سبحانی، مصطفی کتیرایی ولی‌الله قرنی، علی‌اصغر مسعودی، حسن حبیبی، عباس شیبانی، ابوالحسن بنی‌صدر، صادق قطب‌زاده، میرحسین موسوی، احمد جلالی و حبیب‌الله پیمان هم به شورا اضافه شدند. شورای انقلاب تا زمان شروع به کار مجلس و شورای نگهبان و دیگر نهادهای رسمی کشور تا تیرماه ۵۹، نقش مهمی در ساحت سیاست کشور ایفا می‌کرد (سائلی کرده ده، ۱۳۸۴).

نقش پررنگ شورای انقلاب به‌خصوص در تشکیل بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی قابل بررسی است. هیئت مؤسسين بنیاد مستضعفان، موسوم به هیئت منتخب، از شخصیت‌های رده اول دو جریان فکری فعال در فرایند نهضت انقلابی بودند: جریان فقهاتی (آیت‌الله سیدعلی حسینی خامنه‌ای، اکبر هاشمی بهرمانی، دکتر سیدمحمد حسینی بهشتی و سیدعبدالکریم موسوی اردبیلی) و جریان ملی-مذهبی (سرتیپ علی‌اصغر مسعودی و عزت‌الله سبحانی). این دو جریان علی‌رغم اختلاف‌نظرهای خود در زمینه روش اداره کشور و حل چالش‌هایی نظیر جدایی طلبی قومی، هر دو در شورای انقلاب حضور داشته و مورد اعتماد امام خمینی بودند. از دل این ائتلاف حامی، علی‌نقی خاموشی به‌عنوان رئیس بنیاد و حبیب‌الله شفیق و مصطفی میرسلیم به‌عنوان ناظران مالی بنیاد انتخاب شدند. این سه شخصیت انقلابی از اعضای هیئت موتلفه اسلامی بودند که آن هم جزو سازمان‌های فعال در نهضت انقلاب اسلامی بود و محل تلاقی دو جریان مبارزه سیاسی بازار و مرجعیت فعال شیعه بود (روح‌بخش، ۱۳۸۶).

موفقیت ائتلاف حامی شکل‌دهنده به سازمان اقتصاد اسلامی ایران نیز متأثر از جایگاه شخصیت‌های آن در شورای انقلاب بود. در اوایل سال ۵۸، گروهی از فعالان صندوق‌های قرض‌الحسنه نزد شهید بهشتی رفتند و این ایده را مطرح کردند. با تأیید شهید بهشتی، گروه به قم رفت و در نهایت با همراهی شهید مطهری و توضیحاتی ایشان درباره لزوم تأسیس این بانک؛ امام با اجرای آن موافقت کردند. علی‌رغم مخالفت مسئولان و بدنه بانک مرکزی در آن دوره با ایده بانک اسلامی، در نهایت با موافقت شورای انقلاب و شورای پول و اعتبار، بانک اسلامی در جراید اعلام پذیره‌نویسی کرد که با استقبال صورت‌گرفته از مردم، ۴۰۰ میلیون تومان به جای ۲۰۰ میلیون تومان

سرمایه اولیه جمع‌آوری شد (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۱). با این حال مخالفت‌ها با تأسیس این نهاد تداوم پیدا کرد و به‌خصوص دولت موقت در تلاش بود تا نهاد مالی و اعتباری خارج از کنترل بانک مرکزی و ضوابط آن تشکیل نشود. گفتنی است که مقاومت‌های دولت موقت باعث نشد تا ایده نهادی برای سازمان‌دهی امر قرض‌الحسنه در جامعه پس‌انقلاب به حاشیه برود. این موفقیت تا حد زیادی مرهون پشتیبانی شهید بهشتی و شهید مطهری به‌عنوان شخصیت‌های تراز اول انقلاب اسلامی با متولیان صندوق‌های قرض‌الحسنه - که از فعالان بازاری بودند - بود. در واقع شکل‌گیری سازمان اقتصاد اسلامی ایران را می‌توان نمودی از ائتلاف دیرپای دو طبقه کاسبان بازاری و روحانیت در سپهر سیاست ایرانی دانست. البته عدم هم‌گرایی جریان ملی‌گرا باعث شد تا تجربه نهادسازی سازمان، برخلاف تجربه بنیاد مستضعفان، تجربه‌ای کاملاً موفق نباشد و بانک اسلامی جای خود را به سازمان بدهد.

تجربه نهادسازی جهاد سازندگی حکایت از آن دارد که دولت موقت، در ائتلاف حامی این نهاد رویکردی متساهلانه‌تر نسبت به سازمان اقتصاد اسلامی ایران اتخاذ کرده بود. جهاد سازندگی ابتدا به‌صورت ستادی و ذیل دولت موقت به سرپرستی محمدحسین بنی‌اسدی به وجود آمد و تا زمان استعفای دولت موقت با موفقیت فرایند تثبیت را با تصویب اساس‌نامه‌اش در شهریور ۵۸ طی کرد. شهید بهشتی در ائتلاف حامی منتج به شکل‌گیری جهاد نیز نقشی حائز اهمیت داشت وی به استناد مستندات و نقل بسیاری از جهادگران ابتدای انقلاب، مؤسس واقعی جهاد سازندگی بوده است. در آبان‌ماه سال ۱۳۵۸، سه روز پس از استعفای دولت موقت، شهید بهشتی از سوی شورای انقلاب به‌عنوان اولین سرپرست جهاد سازندگی منصوب شد (خبرگزاری فارس، ۱۴۰۰). از این رو حذف یکی از طرفین ائتلاف حامی، به حیات نهاد انقلابی مذکور آسیبی نرساند و گفتمان خودکفایی در کشاورزی، زیرسیستم سیاستی پایداری را در جمهوری اسلامی در دهه ۶۰ ایجاد کرد.

ائتلاف‌های حامی تشکیل‌دهنده نهادهای انقلابی می‌توانند نسبت به رویداد پیروزی انقلاب اسلامی متقدم یا متأخر باشند. مثلاً کمیته امداد به‌صورت رسمی پس از پیروزی انقلاب تشکیل شد؛ اما سازوکارهای حمایت اجتماعی مبنایی آن در دهه ۴۰ شمسی و توسط بازاریان متدین شکل گرفته بود. این نیروهای متکثر در سال‌های منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی با شکل دادن هیئت مولفه اسلامی که با جامعه روحانیت مبارز نزدیکی فکری بالایی داشت، فرایند نهادسازی کمیته امداد امام خمینی^(ه) را هدایت کردند؛ اما نهاد انقلابی دیگری همچون ستاد اجرایی فرمان امام^(ه) در ماه‌های پایانی

حیات امام خمینی^(۵) تأسیس شد که نیروهای نهادهای آن حزب مؤتلفه اسلامی (حبیب‌الله عسکراولادی)، مجلس شورای اسلامی (مهدی کروبی) و یوسف صانعی (قوه قضائیه) بودند. در تجربه زیسته ستاد اجرایی فرمان امام، ائتلاف حامی شکل‌دهنده به زیرسیستم رسیدگی به اموال نامشروع رژیم پهلوی، برخاسته از نهادهای رسمی تثبیت‌شده دولتی بودند که با فرمان امام خمینی، در راستای دستیابی به هدفی مشخص، همگرا شدند.

تجربه نهادهای انقلابی در اندیشه امام خمینی حکایت از آن دارد که با تمرکز موضوعی دامنه مأموریت نهاد انقلابی، ائتلاف حامی آن هر چه بیشتر مبتنی بر دانش تخصصی می‌شد و نمونه بارز این مسئله را می‌توان در بنیاد مسکن انقلاب اسلامی مشاهده کرد. مسئولیت بنیاد مسکن پس از تشکیل آن در سال ۵۸، با محمدکاظم سیفیان، دانش‌آموخته مهندسی معماری و عضو حزب ملل اسلامی بود و در هیئت‌مدیره این نهاد هم سیدمحسن یحیوی، دانش‌آموخته مهندسی راه و ساختمان وزیر مسکن و شهرسازی، نقشی مهم داشت؛ اما مانند دیگر نهادهای انقلابی که روحانیت نیز در ائتلاف حامی آن‌ها حضور داشت، بنیاد مسکن از سال ۶۰ شاهد حضور سیدهاشم رسولی محلاتی بود به‌عنوان نماینده امام^(۶) در بنیاد مسکن بود. همچنین سیدهادی خسروشاهی به‌عنوان رئیس هیئت‌مدیره بنیاد، ازجمله دیگر روحانیون فعال در مدیریت و تعیین سیاست‌های این مجموعه انقلابی بود.

۴-۲. ناکارآمدی نهاد پیشین در حل «معضلات سیاستی»^۱

مشکل سیاستی در دو دهه گذشته جایگاه مهمی در ادبیات علمی سیاست‌گذاری عمومی پیدا کرده است و بسیاری از پژوهشگران تلاش کرده‌اند تا ابعاد مختلف آن را شناسایی کرده و در قالب یک چهارچوب مشخص به آن‌ها نظم ببخشند. سیاست‌گذاری به‌طور کلی زمانی آغاز می‌شود که فردی یا نهادی متوجه شود مشکلی در جامعه وجود دارد (برینارد، ۲۰۰۶). همیشه در ابتدا مشخص نیست که مشکل چیست، در چه سطحی باید با آن مقابله کرد، یا حتی این‌که اصلاً مشکلی وجود دارد (ایروین، ۲۰۰۳: ۳۷). «آیا واقعاً مشکلی وجود دارد؟». در طرح این سؤال، سیاست‌گذار نه تنها تلاش می‌کند تا ثابت کند که مشکلی وجود دارد، بلکه می‌کوشد تا اندازه و ماهیت آن مشکل را شناسایی کند. جیمز اندرسون مشکلات سیاستی را به‌عنوان شرایط یا موقعیت‌هایی

تعریف می‌کند که باعث می‌شود افراد نیازها یا نارضایتی‌هایی را تجربه کنند و برای آن به دنبال تسکین یا جبران باشند. مشکلات سیاستی نتیجه افکاری هستند که در محیط فعالیت می‌کنند و نوعی ساختارهای مفهومی هستند، زیرا عناصری هستند که با تحلیل از موقعیت مشکل استخراج شده‌اند. درواقع اعضای جامعه موقعیت مشکل و نه خود مشکل، را تجربه می‌کنند. (اندرسون، ۱۹۹۴: ۹۴)

ویلیام دان مشکلات سیاستی را نیازها، ارزش‌ها یا فرصت‌های تحقق‌نیافته برای بهبود می‌داند و چند ویژگی مهم برای آن‌ها ذکر می‌کند: وابستگی متقابل به یکدیگر، ذهنی بودن، مصنوعی بودن و بی‌ثباتی. دان بر این باور است که مشکلات موجودیت‌های مکانیکی مجزا نیستند. آن‌ها سیستم‌های هدفمند (غایت‌شناختی) هستند که در آن‌ها هیچ دو عضوی در تمام یا حتی هیچ‌یک از ویژگی‌ها یا رفتارهایشان یکسان نیستند. خصوصیات یا رفتار هر یک از اعضا بر خصوصیات یا رفتار سامانه به‌عنوان یک کل اثر دارد و ویژگی‌ها و رفتار هر عضو و نحوه تأثیرگذاری هر یک بر سامانه به‌عنوان یک کل، به ویژگی‌ها و رفتار حداقل یک عضو دیگر از سامانه بستگی دارد و همه زیرگروه‌های ممکن از اعضا تأثیر غیرمستقلی بر کل سامانه دارند. مشکلات ذهنی تجربه‌شده - جرم، فقر، بیکاری، تورم، انرژي، آلودگی، سلامت، امنیت - نمی‌توانند به زیرمجموعه‌های مستقل تجزیه شوند، بدون این‌که در معرض خطر ایجاد یک راه‌حل تقریباً درست برای مشکل اشتباه قرار گیرند (دان، ۲۰۱۸: ۷۳-۶۹).

گای پیترز پیشنهاد کرده که مشکلات سیاستی را می‌توان در قالب ۷ ویژگی درک کرد. او معتقد است که اگر مشکلات سیاستی با این ۷ ویژگی ادراک شوند، کیفیت طرح‌ها و برنامه‌های سیاست‌گذار افزایش پیدا کرده و انتخاب بهترین ابزار تسهیل می‌شود. این ۷ ویژگی عبارت‌اند از انحلال‌پذیری، پیچیدگی، پرسش از مقیاس، تقسیم‌پذیری، پولی شدن، محدوده فعالیت وابستگی متقابل (پیترز، ۲۰۰۵).

اندیشه نهادسازی انقلابی در وضعیتی ساخته و پرداخته شد که رژیم سیاسی پیش از آن، با مشکلات مختلفی در عرصه سیاست عمومی دست‌وپنجه نرم می‌کرد. حامی‌پروری، خویشاوندنوازی، رفیق‌بازی و فساد از جمله ویژگی‌های حکومت پهلوی دوم به‌عنوان مصداقی از یک رژیم سلطانی وبری بودند. شکل هرمی و ساختار سلسله‌مراتبی قدرت به ضعف جامعه مدنی و برتری بارز دولت و دربار محمدرشاه پهلوی انجامیده بود. بوروکراسی در این دوره نه به‌عنوان نیرویی مستقل و حرفه‌ای در طراحی، اجرا و پایش سیاست‌های دولت در حوزه‌های مختلف که به‌منزله نیرویی در خدمت دربار برای تحکیم و گسترش پایه‌های سلطنت شخص شاه عمل می‌کرد و

کارکرد اصلی آن، فراهم آوردن بستری برای استخدام و شبکه‌سازی هواداران رژیم پهلوی بود. برآیند این شیوه یک‌تازانه حکمرانی و افزایش نابرابری‌های اجتماعی و فساد اداری، تعمیق شکاف‌های دیرینه میان ملت و دولت بود. ساختار متمرکز و متصلب حکومت که ظرفیت نهادی و کارکردی پایینی داشت، نمی‌توانست پیامدهای ناشی از تعمیق شکاف مذکور که بحران‌های مشارکت و مشروعیت بودند را به شیوه‌ای مسالمت‌آمیز حل‌وفصل کند که نتیجه آن در نهایت سقوط رژیم پهلوی بود (حیدری، ۱۳۹۴؛ کاظمی و عطریان، ۱۳۹۸). درآمدهای فزاینده نفت در دوره پهلوی، به‌جز تسهیل حامی‌پروری و شبکه‌سازی هواداران، نتیجه مهم دیگری هم در ساختار سیاست‌گذاری عمومی کشور داشت و آن فعال‌تر شدن دولت در عرصه رفاه بود تا ضمن ایجاد سطح رفاه نسبی برای گروه‌های مختلف اجتماعی، از این طریق نوعی کنترل و نظارت اجتماعی را نیز اعمال کند (امیدی، ۱۳۹۵). از همین رو، مشکل سیاست اصلی رژیم پهلوی که اندیشه نهادسازی انقلابی در سودای حل آن شکل گرفت، نوعی تمرکزگرایی و احاله تمام امور به دیوان‌سالاری ناکارآمد و فاسدی بود که اولویت‌های حاکم بر آن نه حل مشکلات، بلکه حامی‌پروری و فساد بود. نهادهای انقلابی اقتصادی در برابر این وضعیت مغشوش نهادی ایجاد شدند و تلاش کردند تا خدمات اجتماعی و حمایت‌های عمومی را در قالب‌های جایگزین به شهروندان عرضه کنند. در بر این مبنا وزارت رفاه اجتماعی، بنیاد پهلوی، سپاه ترویج و آبادانی و ... جای خود را به بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، کمیته امداد امام خمینی، جهاد سازندگی و ... دادند تا با روش‌های مشارکتی‌تر و سالم‌تر، مسائل اجتماعی پیش روی طبقات محروم را حل کنند.

۳-۴. سیاست‌گذاری عمومی از طریق گفتار سیاسی

سخنرانی یکی از ابزارهای مهم سیاستمداران برای ارتباط با بازیگران محوری در میدان سیاست‌گذاری عمومی است. سیاستمداران موفق در عرصه سیاست عمومی، کسانی هستند که با گفتار قدرتمند و تأثیرگذار خود، بر موضوعات اولویت‌دار در دستورکار دولت اثر می‌گذارند، جامعه را در جهت مطالبه‌ای خاص بسیج می‌کنند و به نیروهای فعال در میدان اجرای سیاست‌ها در راستای اجرای موفقیت‌آمیز سیاست‌ها انگیزه می‌دهند. مطالعه انسان‌شناختی گفتار سیاسی بلوخ (۱۹۷۵) نشان داد که چگونه یک سخنران می‌تواند با استفاده از زبان رسمی (که در برابر زبان عادی مردم به‌عنوان یک زبان بی‌قوت تعریف می‌شود)، پذیرش اقتدار خود از سوی شنونده را تضمین کند.

سخنرانی سیاسی برای بلوخ پیامی است که مواضع را در یک سلسله مراتب اجتماعی از قبل تثبیت شده تأیید می‌کند (بلوخ، ۱۹۷۵: ۳). گفتار سیاستمدار در ارتباط وثیق با قدرت قرار دارد. اگر سیاستمدار بتواند از طریق کنش‌های کلامی مستمر خود، ادراکات مخاطب را تحت تأثیر قرار داده و آن‌ها را به نفع حالت مطلوب خود تغییر دهد، زمینه اجتماعی تا حد زیادی برای تغییرات سیاسی مهیا می‌شود.

اگر نهادسازی به عنوان یکی از تحولات کلان در عرصه سیاست عمومی شناخته شود که زمینه را برای تغییر کیفیت حکومت و بازآفرینی قرارداد اجتماعی آن فراهم آورد، گفتمان سیاسی رهبران در پدید آمدن آن‌ها عاملی محوری خواهد بود. حمایت عمومی از ایده‌های نوآورانه رهبران در عرصه حکمرانی، برآیندی از موفقیت آن‌ها در ایجاد گفتار سیاسی اثربخش با مخاطبان است. هدف این گفتمان صرفاً شکل دادن به باورهای حاکم بر دولت یا پارلمان نیست. غایت بیان سیاسی رهبران کشورهای مختلف، حوزه وسیع تر افکار عمومی است. آن‌ها با اتکا به مهارت‌های خود در شکل دادن به صحنه سیاست مدرن، هنجارهای عملی برای کنش سیاسی را که پیش تر نامرئی بودند، آشکار می‌سازند (مسترز و اوئر، ۲۰۱۷: ۳-۴). گفتمان سیاسی در اینجاست که در پیوند با نهادسازی قرار می‌گیرد. نهادهای نوین در نظام حکمرانی که پس از تغییرات کلان سیاسی نظیر جنگ‌ها و انقلاب‌ها شکل می‌گیرند، مبتنی بر جهان بینی‌ها، هنجارها و قواعد متمایز نسبت به نهادهای پیش از خود هستند. این هنجارها از خلال گفتمان سیاسی رهبران جامعه در برهه گذار و انتقال‌های قدرت شناسایی می‌شوند.

تمامی نهادهای انقلابی اقتصادی، ریشه در گفتار سیاسی امام خمینی ^(ره) به عنوان رهبر انقلاب اسلامی دارند که در آن‌ها تقریری از مسائل حاد کشور و سپس دعوت به حل آن‌ها از طریق نهادسازی بدیل مشارکتی دیده می‌شود:

بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی: هشدار نسبت به فقر و مسائل اجتماعی حادی که رژیم پهلوی در عرصه حکمرانی و سیاست گذاری عمومی با آن‌ها درگیر بود، در سخنان امام خمینی در دهه ۴۰ شمسی که بازه آغاز نهضت انقلابی را شامل می‌شود مشهود بود؛ امام ^(ره) معتقد بود که این مسائل ذیل نظم سیاسی بدیل اسلامی که اجرای احکام اسلامی در آن با طبقه روحانیت باشد امکان پذیر است. ایشان در صحبت‌هایشان در تاریخ ۱۸ شهریور ۴۳ به نقشه‌های استعمار برای غارت ممالک اسلامی پرداختند. در بخشی از این سخنان آمده است: «وزارت اوقاف می‌خواهید درست کنید، باید وزارت اوقاف از ما باشد نه این‌که شما تعیین کنید، تعیین شما قبول نیست، شما ارزش ندارید که تعیین کنید، ما باید تعیین کنیم، بگذارید تعیین کنیم ما یک نفر را رئیس فرهنگش

کنیم، یک نفر هم وزیر اوقافش بکنیم، اوقاف را آن وقت ببینید که این‌طوری که الان دارد لوتی‌خور می‌شود نخواهد شد، تمام مطالب به خودش خواهد رسید دست ما بدهید تا ببینید چه خواهد شد، آن‌وقت ببینید که ما با همین اوقاف این فقرا را غنی‌شان می‌کنیم، با همین اوقاف، با همین اوقاف ما فقرا غنی می‌کنیم. شما خاضع بشوید برای چندتا حکم اسلام. شما ما را اجازه بدهید که مالیات اسلامی را به آن‌طوری که اسلام با شمشیر می‌گرفت بگیریم از مردم، آن وقت ببینید که دیگر یک فقیر باقی می‌ماند؟» (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۳۹۲).

بنیاد مسکن انقلاب اسلامی: تبیین نتایج مبارزه نیروهای انقلابی برای مردم و نشان دادن گسست در برنامه‌های رفاهی و اجتماعی، شالوده‌گفتمان انقلاب پس از ۲۲ بهمن ۵۷ است. مسکن در این برنامه‌های اعلامی بدیل جایگاه مهمی دارد؛ امام خمینی^(۵) در سخنرانی خود در مدرسه فیضیه قم در ۱۰ اسفند ۵۷ به گسست از رویه حکمرانی گذشته کشور اشاره کردند: «ما بسیار کارها در پیش داریم که باید من بعضی از آن‌ها را برای شما عرض کنم. من در این آخر که از تهران می‌خواستم بیرون بیایم، دستور دادم که تمام املاک و دارایی سلسله منحوس پهلوی و تمام دارایی آن اشخاصی که وابسته به او بودند و این ملت را چاپیدند مصادره بشود. برای طبقه ضعیف مسکن ساخته بشود. [در] سرتاسر ایران برای ضعیفا مسکن می‌سازیم. همین دارایی شاه سابق و خواهر و برادرش برای یک مملکت، برای آباد کردن یک مملکت کافی است. ما عمل می‌کنیم، حرف نمی‌زنیم. تمام کمیته‌هایی که در تمام اطراف ایران هست موظفانند که آنچه به دست آمد از مخازن ایران، هر چه که این‌ها بردند و مخفی کردند و اتباع آن‌ها بردند و مخفی کردند، آن‌ها را که به‌دست آمده است به بانکی که شماره‌اش را بعد تعیین می‌کنند تحویل بدهند که برای کارگراها، برای مستضعفین، برای بینوایان، هم خانه بسازند هم زندگی آن‌ها را مرفه کنند». (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۲۷۳-۲۷۲)

جهاد سازندگی: امام خمینی^(۶) همواره نسبت به رویکرد اقتصادی حکومت پهلوی به‌صورت عام و انقلاب سفید به‌صورت خاص انتقاداتی داشتند و آن رویکرد را در تناقض با اصل استقلال می‌دانستند. این موضع پیش و پس از انقلاب تغییری نکرد. ایشان در گفت‌وگو با لوسین ژرژ، خبرنگار روزنامه فرانسوی لوموند، در ۴ اردیبهشت ۵۷ از اصطلاح «جامعه مصرفی» برای تشریح وضعیت اقتصادی ایران در دوره پهلوی استفاده می‌کنند: «ما خواستار یک صنعت ملی و مستقل هستیم که در اقتصاد مملکت ادغام شده و همراه با کشاورزی در خدمت مردم قرار گیرد، نه یک صنعت وابسته به خارج براساس مونتاژ؛ نظیر صنعتی که فعلاً در ایران مستقر ساخته‌اند. سیاست شاه از لحاظ

صنعتی و کشاورزی، مملکت ما را به نفع قدرت‌های استعماری به صورت یک جامعه مصرفی درآورده است» (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۳۷۰). ایشان انقلاب سفید و اصلاحات ارضی را مسبب بدتر شدن وضعیت کشاورزان می‌دانستند و در گفت‌وگو با خبرنگار روزنامه آلمانی دنیای سوم گفتند: «اصلاحات ارضی شاه جز برنامه‌ای برای از بین بردن کشاورزی ایران و تحمیل اقتصاد تک‌محصولی بر جامعه ما چیزی نبود. به طوری که امروز اکثر نیازهای غذایی ما از خارج وارد می‌شود. با برهم خوردن وضع کشاورزی دهقانان، دهات و زمین‌ها را رها کرده و به شهرها هجوم آورده‌اند. سیاست غلط شاه هم در مورد صنایع مونتاژ، نه تنها مشکلی را حل نکرد و زندگی روستاییان مهاجر را، حتی در حد قابل تحمل تأمین نمود، بلکه کشور را هر چه بیشتر وابسته به اجانب کرد که اثرات سوء اقتصادی آن غیرقابل محاسبه است» (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۵۰۶). کشاورزی علاوه بر ارتباط وثیقش با استقلال و خودکفایی اقتصادی نزد امام، در نسبت با عزت و غرور ملی هم قرار گرفته بود: «چقدر برای یک مملکتی عیب است و سرشکستگی که دستش را دراز کند طرف آمریکا که گندم بدهد، کشکول گدایش را باز کند پیش دشمنش و از او بخواهد که رزقش را بدهد. چقدر برای ما سرشکستگی دارد. تا این ملت بنایش را بر این نگذارد که کشاورزش را تقویت کند و بسازد به آنکه خودش به دست می‌آورد، ما نمی‌توانیم استقلال پیدا کنیم» (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۲۲۲).

سازمان اقتصاد اسلامی ایران: فعالیت‌های فسادآمیز و ربوی بانک‌های دوره پهلوی که باعث محرومیت بنگاه‌های تولیدی از اعتبار مورد نیاز شده بودند باعث شد تا بانکداری اسلامی در اندیشه امام خمینی جایگاه ویژه‌ای پیدا کند. این صورت‌بندی اقتصادی جدید باید به صورتی سامان می‌یافت که تمایز خود از صورت‌بندی پیشین را به نمایش می‌گذاشت؛ امام ^(۵) در سخنرانی خود در جمع کارکنان بانک صادرات در تاریخ ۲۳ فروردین ۵۸ فرمودند: «باید این بانک‌هایی که در ایران هست متحول بشوند از صورت طاغوتی، که رباگیری و رباخواری است به صورت اسلامی ان شاء الله. من از این که شما بنای بر این مطلب گذاشتید که متحول کنید صورت طاغوتی را به صورت اسلامی و بانک اسلامی در سراسر کشور تأسیس کنید متشکرم؛ لکن منتظرم که ببینم عمل چیست. آیا در عمل هم همین‌طور است؟ باز اموری که سابق انجام می‌گرفت انجام می‌گیرد یا خیر؟ تحول در محتوا هست؛ ما با اسم خیلی کار نداریم، با محتوا کار داریم. محتوا باید اسلامی بشود» (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۵۳۴).

گذار از بانکداری ربوی به بانکداری اسلامی در اندیشه امام خمینی^(۵) تنها بر حرمت شرعی استوار نبود و پیشران این گذار اقتضائات اقتصاد ملی ایران نیز بود. درواقع تأثیرات اجتماعی و اقتصادی سوء ربا باعث شده بود تا نهی از آن و تأکید بر بانکداری اسلامی در سخنان اقتصادی امام^(۵) پررنگ باشد. ایشان در این خصوص فرموده‌اند: «اگر چنانچه ربا در یک کشوری مثل کشور ما (خدای نخواست) باز در بانکش، در تجارتش، در بین مردمش باشد، ما نمی‌توانیم بگوییم که ما جمهوری‌مان جمهوری اسلامی است، محتوای جمهوری، اسلامی است. از این جهت باید کارشناسان، علما در این مسئله بسیار فعالیت کنند؛ دقت کنند که ما را از این گرفتاری نجات بدهند و ملت هم باید توجه بکنند به این که مواجه هستند با یک همچو چیزی که قرآن کریم می‌فرماید: «فأذنوا بحرب من الله ورسوله»، اعلام جنگ بکنید با خدا و اگر چنانچه بانکداری به آن معنایی که در جاهای دیگر هست رواج پیدا بکند، مردم از صنعت و کار و سایر چیزها باز می‌مانند؛ می‌نشینند توی خانه‌شان و پولشان برایشان کار می‌کند و حال آن که پول نباید کار بکند. پس اصلاح بانک هم یکی از امور بسیار مهم است». ستاد اجرایی فرمان امام^(۶): فقرزدایی در اندیشه امام خمینی^(۵) جایگاه ویژه‌ای داشت و ایشان معتقد بودند که باید طرح‌هایی سازنده در این راستا در کشور اجرا شود: «به عهده علمای اسلام و محققین و کارشناسان اسلامی است که برای جایگزین کردن سامانه ناصحیح اقتصاد حاکم بر جهان اسلام طرح‌ها و برنامه‌های سازنده و دربرگیرنده منافع محرومین و پابره‌نه‌ها را ارائه دهند و جهان مستضعفین و مسلمین را از تنگنا و فقر معیشت به درآورند. البته پیاده کردن مقاصد اسلام در جهان و خصوصاً برنامه‌های اقتصادی آن و مقابله با اقتصاد بیمار سرمایه‌داری غرب و اشتراکی شرق بدون حاکمیت همه‌جانبه اسلام میسر نیست و ریشه‌کن شدن آثار سوء و مخرب آن، چه‌بسا بعد از استقرار نظام عدل و حکومت اسلامی هم چون جمهوری اسلامی ایران نیازمند به زمان باشد ولی ارائه طرح‌ها و اصولاً تبیین جهت‌گیری اقتصاد اسلام در راستای حفظ منافع محرومین و گسترش مشارکت عمومی آنان و مبارزه اسلام با زراندوزان بزرگ‌ترین هدیه و بشارت آزادی انسان از اسارت فقر و تهیدستی به شمار می‌رود» (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۳۴۰). این مبارزه در داخل کشور نیاز به آزادسازی منابعی داشت که پیش‌تر در دسترس بزرگ‌ترین سرمایه‌داران کشور، دربار پهلوی و نزدیکان به آن، بود. تشکیل ستاد اجرایی فرمان امام را می‌توان در این راستا ارزیابی کرد.

کمیته امداد امام خمینی^(۷): رسیدگی به وضعیت فقرا یکی از دال‌های اساسی در گفتمان انقلاب اسلامی بوده است. در اعلامیه مشترکی که امام خمینی^(۵) به‌همراه

آیات عظام میلانی، مرعشی نجفی و طباطبائی قمی در اولین سالگرد قیام ۱۵ خرداد منتشر کردند به فقر و بیکاری مردم در عین بهره‌مند بودن کشور از ذخایر غنی خدادادی اشاره شد: «ما برای دفاع از اسلام و ممالک اسلامی و استقلال ممالک اسلامی در هر حال مهیا هستیم. برنامه ما برنامه اسلام است وحدت کلمه مسلمین است، اتحاد ممالک اسلامی است، برادری با جمیع فرق مسلمین است در تمام نقاط عالم، هم‌پیمانی با تمام دول اسلامی است در سراسر جهان؛ مقابل صهیونیست، مقابل اسرائیل، مقابل دول استعمارطلب، مقابل کسانی که ذخایر این ملت فقیر را به رایگان می‌برند و ملت بدبخت در آتش فقر و بیکاری و بینوایی می‌سوزد. در حضور چهره‌های رنگ‌پریده از گرسنگی و بینوایی دائماً دولت‌ها دم از ترقی و پیشرفت‌های اقتصادی می‌زنند» (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۳۳۸-۳۳۵).

پرسش سوم مقاله آن بود که چه تفاوت‌هایی در شرایط علی تأسیس نهادهای انقلابی اقتصادی مورد مطالعه وجود دارد؟ در این زمینه شروط علی غیرمشتک در بین نهادها عبارتند از:

۱. آمادگی مشارکت در امر نهادهاسازی از سوی طبقات و اقشار مختلف جامعه: موفقیت نظام‌های حکمرانی گوناگون در امر نهادهاسازی تا حد زیادی به مشروعیت آن‌ها نزد جامعه و اعضای آن منوط است. اگر نیروهای سیاسی صاحب قدرت دارای حداقلی از مشروعیت عمومی باشند، با موانع زیادی در زمینه تأسیس نهادهای جدید روبه‌رو نخواهند بود. باین‌حال جامعه در این حالت در وضعیت انفعال رضایت‌آمیز به سر می‌برد؛ اما مشروعیت عمومی بیشتر به معنی مشارکت مستقیم جامعه در امر نهادهاسازی و در اختیار گذاشتن منابع مادی و معنوی برای رسیدن به اهداف نظام حکمرانی است. هان‌برگر (۲۰۰۳) بر این باور است که مشروعیت محصول ارضای نیازهای احساس‌شده و پاسخ‌گویی به مشکلات محلی است و رابطه‌ای دوسویه با سیاست‌گذاری عمومی دارد. درواقع عامل مهم در افزایش مشروعیت دولت‌ها، توجه آن‌ها به «روایت‌های تاریخی»^۱ جوامع است که نشان می‌دهد آن‌ها چه نیازها و مشکلاتی دارند. در صورتی که این روایت‌های تاریخی به‌خوبی توسط دولت‌ها درک شوند، اعضای جامعه نیز انتظارات بالای خود از نظام حکمرانی را تعدیل کرده و خود در پیشبرد سیاست‌های آن‌ها مشارکت می‌کنند. در تجربه نهادهاسازی دو نهاد جهاد سازندگی و سازمان اقتصاد اسلامی ایران این شرط علی‌الوجه مشاهده می‌شود.

1. Historical Narratives

جهاد سازندگی جزو نهادهای پیشروی انقلابی در توسعه اجتماعی و مشارکت مردمی بود که خود نوعی مدل مدیریتی جدید از پایین به بالا موسوم به مدیریت جهادی پدید آورد (حقیقی، ۱۳۸۸). درواقع اجرای طرح‌های جهاد سازندگی در روستاهای کشور تا حد زیادی به مشارکت روستائیان بستگی داشت و کادر جهاد به‌تنهایی نمی‌توانست آن‌ها را با موفقیت به اتمام برساند. سازمان اقتصاد اسلامی ایران (بانک اسلامی) نیز توسط نیروی سیاسی-اجتماعی مؤثر بازار ایجاد شد و نهادی را پدید آورده بود که بازاریان فعال در صندوق‌های قرض‌الحسنه پیش از انقلاب که نقش مهمی در پیروزی انقلاب اسلامی داشتند، بستری منسجم برای عملیات تأمین اعتبار اسلامی پیدا کنند (پورقیومی و عابدی اردکانی، ۱۳۹۵).

۲. وجود فاصله طبقاتی گسترده: نابرابری در دسترسی به مواهب مادی (ثروت و درآمد) و معنوی (شان اجتماعی، رسمیت فرهنگی، مشارکت سیاسی، حقوق مدنی و ...) در بین طبقات جامعه می‌تواند انگیزه‌ای مهم در بین فعالان نظم سیاسی جدید پس از تحولات بنیادینی نظیر انقلاب، برای تأسیس نهادهای جدید باشد. نظام‌های حکمرانی از طریق این نهادها می‌توانند از ابزارها و اهرم‌های کاهش نابرابری همچون انتقال و بازتوزیع ثروت ملی میان شهروندان یا تأمین امنیت تغذیه و مسکن در سیاست‌های خود استفاده کنند. البته باید توجه داشت که سازوکارهای کاهش نابرابری‌های برآمده از فاصله طبقاتی در بین نظام‌های سیاسی مختلف با ایدئولوژی‌های خاص خود، دارای تفاوت‌هایی است (بریان، ۲۰۰۹).

شماری از نظام‌های سیاسی به این منظور نهادهای جدیدی با منطق متفاوت نسبت به دیوان‌سالاری رسمی خود ایجاد می‌کنند. شماری نیز تلاش کرده تا با بازتعریف مأموریت‌های نظام حکمرانی، نوعی دولت رفاه به وجود بیاورند که با دیوان‌سالاری پیشین، امر بازتوزیع مواهب اقتصادی و اجتماعی را بر عهده بگیرد. در نهایت شماری از کشورها نیز کاهش نابرابری را حیطه‌ای خارج از حدود و ثغور وظایف دولت می‌بینند و نقش نهادها و سازمان‌های جامعه مدنی را در این زمینه پررنگ می‌کنند. در تجربه نهادسازی انقلابی در ایران پس‌انقلاب، به‌صورت مشخص، سه نهاد بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، ستاد اجرایی فرمان امام و کمیته امداد امام خمینی (ره) بدون وجود واقعیت فاصله طبقاتی گسترده دوره پهلوی، امکان تاریخی تأسیس را پیدا نمی‌کردند. ترکیب سه عامل مشکلات ساختاری اصلاحات ارضی، عدم توزیع منابع مختلف مادی به دلیل نبود نهادهای میانجی میان دولت و حکومت و عمل نکردن مناسب به قانون اساسی و زیر پا گذاشتن مفاد مدنی

مربوط به اجرای عدالت اجتماعی به دلیل ساختار اقتدارگرای حکومت، سه عامل اصلی ایجاد فاصله طبقاتی و به تبع آن محرومیت گسترده بخش عمده‌ای از جامعه ایران در دوره پهلوی بود (نادری و هوشنگی، ۱۳۹۹). سه نهاد مذکور با هدف ایفای نقش نهاد میانجی میان دولت و حکومت تأسیس شدند و تلاش کردند تا با بهره‌گیری از اهرم‌های گوناگون نظیر اموال منقول و غیرمنقول دربار پهلوی وابستگان آن، مالیات اسلامی (خمس و زکات)، جذب کمک‌های مردمی و... وضعیت زندگی فقرا را بهبود بخشیده و فاصله طبقاتی جامعه ایرانی را کاهش دهند.

۳. وجود تهدید از سوی نیروهای سیاسی رقیب در بسیج کردن افشار جامعه علیه جمهوری اسلامی: در دوره خلأ نظم سیاسی بین براندازی نظم پیشین و ایجاد نظم جدید، گروه‌ها و نیروهای سیاسی گوناگون در تلاش‌اند تا با جذب حمایت و کسب مشروعیت در بین افشار جامعه، بخت خود را برای داشتن قدرت و اختیار بیشتر در طراحی نظم جدید افزایش دهند. مهم‌ترین این نیروهای سیاسی رقیب در ایران، جریان چپ بود که یکی از پیشرفته‌ترین شاخه‌های این جریان در بین کشورهای درحال توسعه بود و اگرچه هرگز فرصت دستیابی به قدرت رسمی را پیدا نکرد؛ اما تأثیری عمیق بر تاریخ سیاسی و فکری کشور گذاشت. جریان چپ به‌ویژه در بین کارگران و دهقانان انقلابی از جاذبه برخوردار بود و این امر می‌توانست در روند تحکیم انقلاب اسلامی موانعی را به وجود بیاورد. جریان چپ در کنار ترویج مبارزه سیاسی مسلحانه و برنامه‌ریزی برای کودتا علیه نظام تازه‌تأسیس، شوراهای کارگری را برای اعتصاب و اختلال در امر تولید تشکیل داده و این امید را به وجود آورده بود که می‌توان از این رهگذر زندگی افشار محروم را بهبود بخشید (مقدم و آشتیانی، ۱۹۹۱ و کرونین، ۲۰۰۰). نیروهای مذهبی انقلابی در کنار کنترل و مقابله فیزیکی با این جریان، تلاش داشتند تا از طریق راه‌هایی همچون نهادسازی انقلابی و ارتقای سطح زندگی کارگران و دهقانان، جاذبه چپ‌گرایی را در بین آن‌ها کاهش دهند. دو نهاد جهاد سازندگی و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به ترتیب با هدف کاهش تهدید نیروی سیاسی بدیل چپ‌گرا در روستا و شهر شکل گرفتند. لاب (۲۰۱۳) در پژوهش خود نشان داده که جهاد سازندگی در سال‌های ابتدایی تأسیس خود در تثبیت انقلاب اسلامی، توسعه روستایی و مقابله با جنبش‌های چپ و مارکسیستی از طریق کنش‌های عمدتاً غیرقهری به‌ویژه در روستاها نقش مهمی ایفا کرد. در شهرها، گروه‌های مختلف چپ‌گرا در شعارهای خود به مشکلاتی همچون بیکاری و مسکن می‌پرداختند که

طبقات محروم شهری بیشتر با آن‌ها سروکار داشتند (صادقانی، ۱۳۹۸). بااین‌حال مطالبه مسکن ارزان و حتی رایگان برای کارگران و دیگر اقشار محروم جامعه تنها از مجرای تأسیس بنیاد مسکن انقلاب اسلامی بود که به حوزه نهادسازی و سیاست‌گذاری رسمی کشور وارد شد.

۴. ریشه‌دار بودن ارزش‌های حاکم بر کارکردها، اهداف و مأموریت‌های نهاد انقلابی در فرهنگ قرآنی: بررسی دیدگاه‌های امام خمینی^(ره) به‌عنوان رهبر انقلاب اسلامی و شخصیت‌های برجسته انقلاب همچون شهید مرتضی مطهری حاکی از آن است که آموزه‌های قرآنی بر احساس نارضایتی مردم از فضای رژیم پهلوی، شکل‌گیری تصور فضای مطلوب و نفی وضع موجود و در نتیجه شکل‌گیری و تکوین انقلاب اسلامی تأثیرگذار بوده است (مجیدی‌نژاد، ۱۳۸۶). اصول قرآنی نیز در مرحله پس از پیروزی انقلاب اسلامی قرار بود که نقشی مهم در اداره کشور ایفا کنند؛ امام خمینی^(ره) در جهان‌بینی قرآنی خود، از یک‌سو مسئله قرآن و دستورات آن را متمایز و فراتر از سایر مسائل متداول در زندگی انسان‌ها معرفی می‌کردند و از سوی دیگر نهضت انقلابی را مقدمه‌ای برای رهبری و حاکمیت قرآن و سنت پیامبر اسلام^(ص) و اولیای الهی در اداره امور می‌دانستند (اکبری دستک، ۱۳۹۶). نهادسازی انقلابی به‌مثابه حوزه‌ای حائز اهمیت در زمینه اداره کشور، نمی‌توانست متأثر از اصول و دستورات قرآنی نباشد. به‌صورت مشخص می‌توان ریشه‌دار بودن دو نهاد بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی و سازمان اقتصاد اسلامی ایران را در فرهنگ قرآنی شناسایی کرد. استضعاف در قرآن چهره‌های فکری، اقتصادی و سیاسی دارد؛ اما مهم‌ترین چهره آن، چهره اقتصادی است که کاربردی بیشتری نیز در جوامع امروز دارد. بیشتر مستکبران در طبقه اشراف و ثروتمند و گروه مستضعفان در میان فقرای جامعه جا گرفته‌اند (مهدیان‌فر، ۱۳۹۸). خروجی سیاستی این نگاه می‌تواند سازوکارهای حکمرانی مقابله با فقر با محوریت انتقال منابع و مواهب از گروه مستکبران به مستضعفان باشد که بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی بر این مبنا شکل گرفته است. نهاد انقلابی دیگری که کارکرد و ماهیت تأسیسی آن ریشه در فرهنگ قرآنی دارد، سازمان اقتصاد اسلامی ایران است که برپایه مفهوم «قرض‌الحسنه» شکل گرفته است. البته این سازمان در ابتدا در قالب بانک اسلامی، قصد داشت که تغییراتی اساسی در نظام بانکداری کشور صورت دهد که البته نتوانست به این مقصود نائل آید.

بر این مبنا، جدول جبر بولی مقاله حاضر بدین شرح است:^۱

جدول ۱: پیکربندی‌های علی تأسیس نهادهای اقتصادی انقلابی براساس تحلیل بولی

پیامد		شروط علی							نهاد اقتصادی انقلابی
تأسیس نهاد انقلابی (E)	نگارش ترکیب به زبان جبر بولی	ریشه‌دار بودن ارزش‌های حاکم بر کارکردها، اهداف و مأموریت‌های نهاد انقلابی در فرهنگ قرآنی (Q)	تهدید از سوی نیروهای سیاسی رقیب در بسیج اقشار، علیه جمهوری اسلامی (T)	فاصله طبقاتی گسترده (G)	آمادگی مشارکت در امر نهادهاسازی از سوی طبقات و اقشار مختلف جامعه (R)	گفتار سیاسی امام خمینی درباره اهمیت موضوع (D)	مشکل رژیم پهلوی در حل مسئله (P)	شکل‌گیری ائتلاف حامی (S)	
–									
SPD:G:Q									
–									
•									
–									
–									
–									
بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی									

۱. حروف بزرگ به معنای وجود عامل و حروف کوچک به معنای نبود عامل در تأسیس نهاد است.

بنیاد مسکن انقلاب اسلامی	۱	۱	۱	۰	۱	۰	۰	۱	SPDRgTq	۱
جهاد سازندگی	۱	۱	۱	۰	۱	۰	۱	۱	SPDRgTq	۱
سازمان اقتصاد اسلامی ایران	۱	۱	۱	۰	۱	۰	۱	۱	SPDRgTq	۱
ستاد اجرایی فرمان امام	۱	۱	۱	۰	۱	۰	۱	۱	SPDrGtq	۱
کمیته امداد امام خمینی	۱	۱	۱	۰	۱	۰	۱	۱	SPDrGtq	۱

تحلیل بولی نشان می‌دهد مجموعه‌ای از شرایط لازم در تمامی موارد مشترک است، درحالی‌که پیامد مورد نظر از طریق چند پیکربندی علی کافی متشکل از عوامل غیرمشتrek و مسیرهای تاریخی متفاوت تحقق می‌یابد. بدین معنا عوامل (SPD) در همه نهادهای اقتصادی دهه اول انقلاب مشترک و شرط لازم تأسیس نهادها بوده‌اند؛

اما هر یک از عوامل (R,G,T,Q) در بعضی نهادها وجود داشته و سبب تسهیل در شکل‌گیری نهاد شده است. نتایج تحلیل بولی نشان می‌دهد که تأسیس نهادهای اقتصادی انقلابی (E) در جمهوری اسلامی ایران حاصل ترکیب‌های علی متفاوتی بوده است، بالاین‌حال برخی شرایط در تمامی موارد به‌صورت مشترک حضور دارند. همان‌گونه که جدول نشان می‌دهد، متغیرهای شکل‌گیری ائتلاف حامی (S)، مشکل رژیم پهلوی در حل مسئله (P) و گفتار سیاسی امام خمینی^(۶) درباره اهمیت موضوع (D) در همه پیکربندی‌های علی مشاهده می‌شوند؛ ازاین‌رو می‌توان آن‌ها را به‌مثابه شرایط لازم برای شکل‌گیری نهادهای اقتصادی انقلابی تلقی کرد. در مقابل، سایر شرایط علی نظیر ریشه‌دار بودن ارزش‌های قرآنی در کارکرد و مأموریت نهاد (Q) تهدید نیروهای سیاسی رقیب (T)، فاصله طبقاتی گسترده (G) و آمادگی مشارکت در امر نهادهاسازی از سوی طبقات و اقشار مختلف جامعه (R) در همه موارد مشترک نیستند و در قالب ترکیب‌های متفاوتی با یکدیگر هم‌نشین شده‌اند. این الگو نشان‌دهنده «هم‌نهادی علی»^۱ در فرایند نهادهاسازی انقلابی است؛ بدین معنا که نهادهای اقتصادی انقلابی از مسیرهای تاریخی متکثر؛ اما بر بستر مشترک بحران کارآمدی رژیم پیشین، ائتلاف اجتماعی حامی و مشارکت فعال اقشار مختلف جامعه شکل گرفته‌اند. بدین‌ترتیب، تحلیل بولی امکان تمایزگذاری میان عوامل ساختاری مشترک و مسیرهای علی متنوع تأسیس نهادهای انقلابی را به‌طور نظام‌مند فراهم می‌سازد.

نتیجه‌گیری

این مقاله با هدف تحلیل فرایند نهادهاسازی اقتصادی در سال‌های اولیه پس از انقلاب اسلامی و با تمرکز بر شش نهاد شاخص (بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ستاد اجرایی فرمان امام، کمیته امداد امام خمینی، سازمان اقتصاد اسلامی ایران و جهاد سازندگی)، به این پرسش‌ها پاسخ داد که شکل‌گیری و تثبیت این نهادها تحت تأثیر کدام عوامل کلیدی قرار داشته است و چه تفاوت‌هایی در شرایط علی تأسیس نهادهای انقلابی اقتصادی مورد مطالعه وجود دارد. با به‌کارگیری چهارچوب تحلیلی ترکیبی (تلفیق نظریه‌های نهادگرایی با چهارچوب ائتلاف حامی) و استفاده از روش تطبیقی-کیفی (با کمک تکنیک جبر بولی)، یافته‌های پژوهش نشان

می‌دهد که سه عامل به صورت مشترک و در تعامل با یکدیگر، مسیر نهادسازی را شکل داده‌اند:

۱. شکل‌گیری ائتلاف‌های حامی اثرگذار: نهادهای مورد مطالعه، زاده ائتلافی مشخص از نیروهای انقلابی (به‌ویژه طیف‌های حاضر در شورای انقلاب و حزب مؤتلفه اسلامی) بودند. این ائتلاف نه تنها دارای باور مشترک ایدئولوژیک، بلکه در مواردی (مانند کمیته امداد و سازمان اقتصاد اسلامی) از سرمایه تجربی عملیاتی پیشین نیز برخوردار بود. این یافته، تأکید چهارچوب ائتلاف حامی بر نقش شبکه‌های باورمند را در بستر یک «لحظه بحرانی» (انقلاب) تأیید می‌کند.
 ۲. وجود یک «مشکل سیاستی» پیشینی و عینی: ناکارآمدی و فساد گسترده در دستگاه اداری-اقتصادی رژیم پیشین، به یک مسئله عمومی فراگیر تبدیل شده بود که مشروعیت نظام را تخریب می‌کرد. این بحران کارکردی، ضرورت عینی برای ایجاد نهادهای جدید با منطق و کارکردی متفاوت را ایجاد کرد. بنابراین، نهادسازی صرفاً یک اقدام ایدئولوژیک نبود، بلکه پاسخی به یک نیاز ملموس حکمرانی بود.
 ۳. گفتار سیاسی هدایت‌گر و مشروعیت‌بخش رهبری: بیانات و جهت‌دهی‌های امام خمینی، به‌عنوان رهبر کاریزماتیک انقلاب، با تعریف فقرزدایی و خدمت به محرومان به مثابه یک وظیفه دینی و انقلابی، هم مشروعیت لازم را به این نهادهای نوپا اعطا کرد و هم آن‌ها را در کانون اولویت‌های سیاستی نظام جدید قرار داد. این گفتار، پل ارتباطی بین ائتلاف حامی و بسیج حمایت عمومی بود.
- پیامدهای نظری و سیاستی: این مطالعه نشان می‌دهد که نهادسازی موفق در بستر انقلابی، نه محصول تصادف یا اراده محض، بلکه حاصل هم‌زمانی سه جریان است: عاملیت سازمان‌یافته (ائتلاف حامی)، ضرورت کارکردی (مشکل سیاستی) و مشروعیت‌سازی فرابخشی (گفتار رهبری). از منظر سیاستی، تجربه این نهادها حاکی از آن است که تلفیق «مأموریت ایدئولوژیک» با «کارآمدی عملیاتی» و «تکا به سرمایه اجتماعی محلی» می‌تواند به بقا و تثبیت نهادهای نوظهور حتی پس از عادی‌سازی فضای سیاسی بینجامد.
- محدودیت‌ها و پیشنهادها: این تحقیق بر شش نهاد موفق اقتصادی متمرکز بود. پیشنهاد می‌شود مطالعات آینده، نهادهای ناکام یا ادغام‌شده پس از انقلاب را نیز تحلیل کنند تا تصویر کامل‌تری از مکانیسم‌های گزینش نهادی ارائه دهند. همچنین، بررسی تحول درونی این نهادها در طول چهار دهه گذشته و تعامل آن‌ها با نهادهای رسمی دولتی، می‌تواند موضوع پژوهش‌های عمیق بعدی باشد.

فهرست منابع

- اشرفی، اکبر (۱۳۹۹)، *بررسی تأثیر نهادسازی در تثبیت نظام جمهوری اسلامی ایران از منظر رهیافت نهادی*، دوفصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۸، شماره ۱۶، بهار و تابستان ۱۳۹۹
- اکبری دستک، فیض‌اله (۱۳۹۶)، *پیوند قرآن و انقلاب اسلامی در اندیشه و سیره امام خمینی*، پژوهش‌نامه متین، دوره ۱۹، شماره ۷۵، شهریور ۱۳۹۶
- امام خمینی (۱۳۸۹)، *صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی
- امیدی، رضا (۱۳۹۵)، *تحولات سیاست‌گذاری اجتماعی در عصر پهلوی: فراز و فرود رابطه دولت و ملت*، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، دوره ۸، شماره ۲۸، پاییز ۹۵
- آبراهامیان، پروانه (۱۴۰۰)، *ایران بین دو انقلاب*، مترجم: احمد گل‌محمدی، تهران: نی.
- پورقیومی، حمید؛ عابدی اردکانی، محمد (۱۳۹۵)، *نقش بازار در پیروزی انقلاب اسلامی ایران (با تأکید بر بازار تهران)*، تهران: انتشارات مؤسسه اندیشه کامیاب ایرانیان
- حاضری، مهدی (۱۳۸۱)، *امام خمینی و نهادهای انقلاب اسلامی*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی
- حسن‌پور، آرش؛ حسن‌پور، وحید؛ کافی، مجید (۱۳۹۸)، *تحلیل تطبیقی تاریخی تجربه شکست پروژه نوسازی در ایران دوره پهلوی اول (مقایسه با ترکیه در دوره آتاترک با کاربرت فن جبر بولی)*، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، شماره ۷۵
- حقیقی، جمهور (۱۳۸۸)، *بررسی تشکیل جهاد سازندگی و مدیریت جهادی در تقویت و توسعه اجتماعی و مشارکت مردمی*، دومین همایش ملی فرهنگ و مدیریت جهادی
- حیدری، علیرضا (۱۳۹۴)، *تحلیل مفهومی روابط جامعه سیاسی، سیاست و سیاست‌گذاری عمومی در عصر پهلوی (۱۳۵۷-۱۳۴۲)*، فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۱، شماره ۳، پاییز ۹۴
- خبرگزاری فارس (۱۴۰۰)، *بازخوانی خط جهاد سازندگی در دیدگاه شهید بهشتی*، سایت خبرگزاری فارس، ۱۱ آبان ۱۴۰۰

- دورکیم، امیل (۱۴۰۲)، *قواعد روش جامعه‌شناسی*، ترجمه هوشنگ ناییب، تهران: آگاه.
- دهقانی، حمید (۱۳۹۸)، *تبیین رفتار انتخاباتی شهروندان اصفهانی با تأکید بر مدل کلمبیا و میشیگان: یک مطالعه موردی*، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، شماره ۳۳
- رستمی، ولی؛ محمدی احمدآبادی، حسین؛ قطبی، میلاد (۱۳۹۹)، *تحلیلی بر مفهوم «نهادهای انقلابی» در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران*، دوفصلنامه علمی پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، سال بیست‌ویکم، شماره ۲، ۴۱۴-۳۹۵
- رضایی، سیاوش (۱۳۹۹)، *الگوی نهادسازی انقلابی در انقلاب اسلامی ایران*، تهران: دانشکده دفاع ملی
- رضایی، سیاوش؛ ایروانی، محمدجواد؛ شمس دولت‌آبادی، سیدمحمودرضا؛ فروزنده، لطف‌الله (۱۳۹۹)، *ارائه الگوی نهادسازی در انقلاب اسلامی براساس گفتمان امام و رهبری*، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال هجدهم، شماره ۷۹، بهار ۱۳۹۹
- روح‌بخش، رحیم (۱۳۸۶)، *از فدائیان اسلام تا موتلفه*، نشریه زمانه، شماره ۶۶، اسفند ۱۳۸۶
- سائلی کرده ده، مجید (۱۳۸۴)، *شورای انقلاب اسلامی ایران*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی
- صادقانی، مجید (۱۳۹۸)، *ماهیت شعارهای انقلابی گروه‌های چپ*، سایت مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۲۵ مهر ۱۳۹۸
- غفاری هاشجین، زاهد؛ علیزاده سیلاب، قدسی؛ ترابی، یوسف (۱۴۰۰)، *نهادسازی در سبک رهبری حضرت امام خمینی*، دوفصلنامه اسلام و علوم اجتماعی، سال ۱۳، شماره ۲۵، بهار و تابستان ۱۴۰۰
- کارل، تری لین (۱۳۸۸)، *معمای فراوانی: رونق‌های نفتی و دولت‌های نفتی*، ترجمه جعفر خیرخواهان، تهران: نشر نی
- کاظمی، حجت؛ عطریان، مهدی (۱۳۹۸)، *نهادهای اقتصادی دربار و حامی‌پروری در رژیم پهلوی*، پژوهش‌نامه علوم سیاسی، دوره ۱۴، شماره ۳، تابستان ۹۸
- مجیدی‌نژاد، اعظم (۱۳۸۶)، *قرآن و انقلاب اسلامی (با تأکید بر اندیشه سیاسی امام خمینی و شهید مطهری)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه باقرالعلوم

- مرکز اسناد انقلاب اسلامی (۱۳۸۸)، فرهنگ‌نامه نهادهای انقلاب اسلامی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی
- ملکوتیان، مصطفی (۱۳۹۰)، زمینه‌ها، عوامل و بازتاب جهانی انقلاب اسلامی ایران (رهیافت فرهنگی)، قم: نشر معارف
- مهدیان‌فر، رضا (۱۳۹۸)، استکبار و استضعاف در قرآن، معرفت، سال بیست و هشتم، شماره ۲۶۳، آبان ۱۳۹۸
- میرترابی، سیدسعید (۱۳۹۶)، تحلیل شیوه‌ها و ابعاد نهادسازی در روند ساخته‌شدن دولت پس از انقلاب از منظر نهادگرایی تاریخی، فصلنامه دولت‌پژوهی، دوره ۳، شماره ۹، بهار ۱۳۹۶
- میرمحمدصادقی، علاءالدین (۱۳۹۱)، نام سازمان اقتصاد اسلامی، انتخاب عزت سحابی بود، سایت هفته‌نامه تجارت فردا، ۱۲ اسفند ۱۳۹۱
- نادری، علیرضا؛ هوشنگی، حمیدرضا (۱۳۹۹)، وضعیت محرومیت و فاصله طبقاتی در دوره پهلوی دوم واکاوی عوامل و زمینه‌ها، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، سال ششم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۹
- ویژه، محمدرضا (۱۳۸۹)، تحلیلی بر آثار انقلاب اسلامی بر نظام حقوقی ایران، فصلنامه ره‌یافت انقلاب اسلامی، سال چهارم، شماره ۱۳، ۸۶-۶۵

References

- Abrahamian, Ervand (2021), *Iran between Two Revolutions*, Trans. by Ahmad Golmohammadi, Tehran: Ney Pub. [In Persian]
- Akbari Dastak, Feyzollah (2017), "The Connection between the Quran and the Islamic Revolution in the Thought and Practice of Imam Khomeini", *Matin Research Journal*, Vol. 19, No. 75, September 2017. [In Persian]
- Amjad, Mohammed (2001), *Iran: From royal dictatorship to theocracy*, Westport: Praeger.
- Anderson, James E (1994), *Public policy making: an introduction*, Second Edition, Boston: Houghton Mifflin.
- Ashrafi, Akbar (2020), "Investigating the Effect of Institution-Building in Stabilizing the Islamic Republic of Iran from the Perspective of the Institutional Approach", *Biannual Journal of Political Sociology of the Islamic World*, Vol. 8, No. 16, Spring & Summer 2020. [In Persian]
- Bloch, Maurice (1975), *Introduction in Political language and oratory in traditional society*, London: Academic Press.
- Bryant, Toba (2009), "Social Inequalities, Public Policy, and Health", *Humanity and Society*, Vol 33, Issue 1-2, 2009.
- Brynard, Petrus A (2006), "The Nature of The Policy Problem", *Research Articles (School of Public Management and Administration (SPMA))*, available on <https://repository.up.ac.za/handle/2263/3142>.
- Center for Islamic Revolution Documents (2009), *Encyclopedia of the Institutions of the Islamic Revolution*, Tehran: Center for Islamic Revolution Documents. [In Persian]
- Cronin, Stephanie (2000), "The Left in Iran: Illusion and Disillusion", *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 3 (Jul., 2000), pp. 231-243.
- Dehghani, Hamid (2019), "Explaining the Voting Behavior of Isfahani Citizens with Emphasis on the Columbia and Michigan Models: A Case Study", *Quarterly Journal of Strategic Studies of Public Policy*, No. 33. [In Persian]
- Dunn, William N (2018), *Public Policy Analysis: An Integrated Approach*, Sixth Edition, London: Routledge.
- Durkheim, Emile (2023), *The Rules of Sociological Method*, Trans. by Houshang Nayebe, Tehran: Agah Pub. [In Persian]
- Fars News Agency (2021), "Rereading the Path of Construction Jihad in the View of Shahid Beheshti / Jihad should not become governmental", *Fars News Agency Website*, November 2, 2021. [In Persian]
- Ghaffari Hashjin, Zahed; Alizadeh Silab, Ghodsi; Torabi, Yousef (2021), "Institution-Building in the Leadership Style of Imam Khomeini", *Biannual Journal of Islam and Social Sciences*, Vol. 13, No. 25, Spring & Summer 2021. [In Persian]
- Haghighi, Jomhoor (2009), "Investigating the Formation of Construction Jihad and Jihadi Management in Strengthening Social Development and

- Participation", The Second National Conference on Jihadi Culture and Management. [In Persian]
- Hanberger, Anders (2003), "Public Policy and Legitimacy: A Historical Policy Analysis of the Interplay of Public Policy and Legitimacy", Policy Sciences, Vol. 36, No. 3/4 (Dec., 2003), pp. 257-278.
 - Hassanpour, Arash; Hassanpour, Vahid; Kafi, Majid (2019), "Comparative Historical Analysis of the Failure Experience of the Modernization Project in Pahlavi I Era Iran (Comparison with Turkey in the Ataturk Era Using Boolean Algebra Technique)", Quarterly Journal of Applied Sociology, No. 75. [In Persian]
 - Hazeri, Mehdi (2002), Imam Khomeini and the Institutions of the Islamic Revolution, Tehran: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
 - Heidari, Alireza (2015), "Conceptual Analysis of the Relations between Political Society, Politics, and Public Policy in the Pahlavi Era (1963-1979)", Quarterly Journal of Public Policy, Vol. 1, No. 3, Autumn 2015. [In Persian]
 - Huntington, Samuel P (1968), Political Order in Changing Societies, New Haven: Yale University Press.
 - Imam Khomeini (2010), Sahifeh-ye Imam: An Anthology of the Works of Imam Khomeini, Tehran: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
 - Irwin, Lewis (2003), The Policy Analyst's Handbook: Rational Problem Solving in a Political World, London: Routledge.
 - Karl, Terry Lynn (2009), The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States, Trans. by Jafar Khayrkhan, Tehran: Ney Pub. [In Persian]
 - Kazemi, Hojjat; Atrian, Mehdi (2019), "Economic Institutions of the Court and Patronage in the Pahlavi Regime", Journal of Political Science, Vol. 14, No. 3, Summer 2019. [In Persian]
 - Levitsky, Steven; Way, Lucan A (2010), Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War, Cambridge: Cambridge University Press.
 - Lipsky, Michael (1980), Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services, New York: Russell Sage Foundation.
 - Lob, Eric S (2013), An institutional history of the Iranian Construction Jihad: From inception to institutionalization (1979—2011), PhD Thesis, Princeton University.
 - Mahdianfar, Reza (2019), "Arrogance and the Oppressed in the Quran", Ma'rifat Magazine, Vol. 28, No. 263, November 2019. [In Persian]
 - Mahoney, James; Thelen, Kathleen (2010), Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power, Cambridge: Cambridge University Press.
 - Majidinejad, Azam (2007), The Quran and the Islamic Revolution (with an Emphasis on the Political Thought of Imam Khomeini and Motahhari), Master's Thesis, Baqir al-Olum University. [In Persian]

- Malakoutian, Mostafa (2011), Contexts, Factors, and Global Repercussions of the Islamic Revolution of Iran (A Cultural Approach), Qom: Ma'arif Pub. [In Persian]
- Masters, Adam B; Uhr, John (2017), Leadership Performance and Rhetoric, Cham: Palgrave Macmillan.
- Mintrom, Michael; Vergari, Sandra (1996), "Advocacy Coalitions, Policy Entrepreneurs, and Policy Change", Policy Studies Journal, Volume 24, Issue 3, September 1996.
- Mirmohammadsadeghi, Alaeddin (2013), "The Name 'Islamic Economics Organization' was Chosen by Ezzat Sahabi", Tejarat Farda Weekly Website, March 2, 2013. [In Persian]
- Mirtorabi, Seyed Saeed (2017), "Analysis of the Methods and Dimensions of Institution-Building in the Process of State Formation after the Revolution from the Perspective of Historical Institutionalism", Quarterly Journal of State Studies, Vol. 3, No. 9, Spring 2017. [In Persian]
- Moghadam, Val; Ashtiani, Ali (1991), "The Left and revolution in Iran", Race and Class, 1991, 33 (1): 86-91.
- Naderi, Alireza; Houshanghi, Hamidreza (2020), "The State of Deprivation and Class Gap in the Second Pahlavi Era; An Analysis of Causes and Contexts", Quarterly Journal of Islamic Revolution and Holy Defense Studies, Vol. 6, No. 3, Autumn 2020. [In Persian]
- Omid, Reza (2016), "Developments in Social Policy in the Pahlavi Era: The Rise and Fall of Government-Nation Relations", Quarterly Journal of Welfare and Social Development Planning, Vol. 8, No. 28, Autumn 2016. [In Persian]
- Peters, Guy B (2005), "The Problem of Policy Problems", Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice, Volume 7, Issue 4.
- Pourghayoumi, Hamid; Abedi Ardakani, Mohammad (2016), The Role of the Bazaar in the Victory of the Islamic Revolution of Iran (with an Emphasis on the Tehran Bazaar), Tehran: Andisheh Kamyari Iranian Institute Publications. [In Persian]
- Ragin, Charles (1987), The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies, University of California Press.
- Rahmani, Taghi (2020), [Author's Name and Article Title Not Provided in the Original List]. [Note: This entry seems to be an extra or placeholder and has been omitted as no source was provided.]
- Rasouli, Vali; Mohammadi Ahmadabadi, Hossein; Ghotbi, Milad (2020), "An Analysis of the Concept of 'Revolutionary Institutions' in the Legal System of the Islamic Republic of Iran", Biannual Scientific Journal of Islamic Law Research, Vol. 21, No. 2, pp. 395-414. [In Persian]
- Rezaei, Siavash (2020), The Model of Revolutionary Institution-Building in the Islamic Revolution of Iran, Tehran: National Defense University. [In Persian]
- Rezaei, Siavash; Irvani, Mohammad Javad; Shams Dolatabadi, Seyed Mahmoudreza; Forouzandeh, Lotfollah (2020), "Presenting a Model of Institution-Building in the Islamic Revolution Based on the Discourse of

- the Imam and the Leader", Quarterly Journal of Strategic Defense Studies, Vol. 18, No. 79, Spring 2020. [In Persian]
- Rohbakhsh, Rahim (2008), "From the Feda'iyān-e Islam to the Mo'talefeh", Zamaneh Monthly, No. 66, March 2008. [In Persian]
 - Rostami, Vali; Mohammadi Ahmadabadi, Hossein; Ghotbi, Milad (2020), "An Analysis of the Concept of 'Revolutionary Institutions' in the Legal System of the Islamic Republic of Iran", Biannual Scientific Journal of Islamic Law Research, Vol. 21, No. 2, pp. 395-414. [In Persian]
 - Sabatier, Paul (1986), "Top-down and Bottom-up Approaches to Implementation Research: A Critical Analysis and Suggested Synthesis".
 - Sabatier, Paul A (1988), "An advocacy coalition framework of policy change and the role of policy-oriented learning therein", Policy Sciences, Vol. 21, No. 2/3.
 - Sadeghani, Majid (2019), "The Nature of Revolutionary Slogans of Leftist Groups", Institute for Iranian Contemporary Historical Studies Website, October 17, 2019. [In Persian]
 - Sa'eli Karde Deh, Majid (2005), The Revolutionary Council of Islamic Iran, Tehran: Center for Islamic Revolution Documents. [In Persian]
 - Vijeḥ, Mohammadreza (2010), "An Analysis of the Impacts of the Islamic Revolution on Iran's Legal System", Quarterly Journal of Rahyaft-e Enghelab-e Islami, Vol. 4, No. 13, pp. 65-86. [In Persian]